

ΕΘΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
Παιδαγωγικό Τμήμα
Δημοτικής Εκπαίδευσης

Πανεπιστήμιο Κύπρου
Τμήμα Ψυχολογίας

**Διερευνώντας Παράγοντες Κινδύνου και Προστατευτικούς Παράγοντες για τον
Κυβερνοεκφοβισμό: Η Περίπτωση των Ψυχοπαθητικών Χαρακτηριστικών και
της Προσλαμβανόμενης Κοινωνικής Υποστήριξης**

Βαΐα – Νεφέλη Ζάχου

(Α.Μ. 218008)

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΙΔΙΟΤΗΤΑ	ΤΜΗΜΑ/ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ	ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ/ΜΕΛΟΣ
ΣΤΕΛΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ	ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ	ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΥΠΡΟΥ	ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ
ΘΩΜΑΣ ΜΠΑΜΠΑΛΗΣ	ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ	Π.Τ.Δ.Ε., Ε.Κ.Π.Α.	ΜΕΛΟΣ
ΚΩΣΤΑΣ ΦΑΝΤΗΣ	ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ	ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΥΠΡΟΥ	ΜΕΛΟΣ

ΑΘΗΝΑ, 2021

Περίληψη

Σκοπός της παρούσας έρευνας ήταν η διερεύνηση των ψυχοπαθητικών χαρακτηριστικών και της προσλαμβανόμενης κοινωνικής υποστήριξης ως παράγοντας κινδύνου και προστατευτικός παράγοντας αντίστοιχα στην εμπλοκή των εφήβων στον κυβερνοεκφοβισμό και τον εκφοβισμό στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, όπως το Facebook. Τα δεδομένα προήλθαν από 254 συμμετέχοντες, ηλικίας 15-19 χρόνων, οι οποίοι φοιτούσαν σε δημόσια και ιδιωτικά Γενικά Ενιαία Λύκεια του νομού Αττικής και Επαγγελματικά Λύκεια του νομού Καρδίτσας. Οι συμμετέχοντες συμπλήρωσαν την ελληνική έκδοση των ερωτηματολογίων Youth Psychopathic Traits Inventory, Multidimensional Scale of Perceived Social Support, Personal Experiences Checklist και το ερωτηματολόγιο Οι Εμπειρίες μου στο Facebook. Τα αποτελέσματα καταδεικνύουν πως τα ψυχοπαθητικά χαρακτηριστικά σχετίζονταν στατιστικά σημαντικά με τον κυβερνοεκφοβισμό και τον εκφοβισμό μέσω Facebook, αν και διαφορετικές διαστάσεις προέβλεπαν την εμπλοκή των εφήβων σε αυτά τα περιστατικά, με τη διαπροσωπική διάσταση της ψυχοπάθειας να έχει την υψηλότερη συσχέτιση. Ωστόσο, διαφορετικό ρόλο φάνηκε να είχε η κοινωνική υποστήριξη ως προστατευτικός παράγοντας στην ανάπτυξη του κυβερνοεκφοβισμού ανάλογα με την επίδραση της κάθε διάστασης της ψυχοπάθειας. Τα δεδομένα βοηθούν στη σκιαγράφηση του προφίλ των θυτών και τονίζεται η ανάγκη δημιουργίας προγραμμάτων πρόληψης και παρέμβασης του φαινομένου.

Λέξεις – κλειδιά: κυβερνοεκφοβισμός, μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ψυχοπαθητικά χαρακτηριστικά, κοινωνική υποστήριξη

Abstract

The aim of this study was to investigate risk (psychopathic traits) and protective (social support) factors that associated with cyberbullying and bullying on social network services such as Facebook. Data came from 254 participants, aged 15-19, attending public and private high schools in Attica and vocational high schools in Karditsa. Participants completed the Youth Psychopathic Traits Inventory, the Multidimensional Scale of Perceived Social Support, the Personal Experiences Checklist and My Experiences on Facebook. Results indicate that there was significant association between psychopathic traits and cyberbullying and bullying on Facebook, although different dimensions of psychopathy predicted the perpetration of these behaviors in adolescents and the interpersonal dimension had the strongest correlation. Different effects were presents for social support differing in the dimension that predict cyberbullying. Findings address the profile of perpetrators and highlight the importance of developing both prevention and intervention programs.

Key – words: cyberbullying, social network services, psychopathic traits, social support

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Πρόλογος	
	Εισαγωγή	
Κεφάλαιο 1:	Βιβλιογραφική ανασκόπηση	
	1.1 Κυβερνοεκφοβισμός	
	1.1.1 Ο ορισμός και τα είδη του κυβερνοεκφοβισμού	
	1.1.2 Η σύνδεση του κυβερνοεκφοβισμού με τον συμβατικό εκφοβισμό	
	1.1.3 Οι εμπλεκόμενοι στον κυβερνοεκφοβισμό	
	1.1.4 Η επικράτηση του φαινομένου	
	1.1.5 Διαφορές στον κυβερνοεκφοβισμό ανάλογα με το φύλο και την ηλικία	
	1.1.6 Ο κυβερνοεκφοβισμός στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης	
	1.1.7 Παράγοντες για την εμπλοκή στον κυβερνοεκφοβισμό	
	1.1.7.1 Παράγοντες κινδύνου για την εμπλοκή στον κυβερνοεκφοβισμό	
	1.1.7.2 Προστατευτικοί παράγοντες για την εμπλοκή στον κυβερνοεκφοβισμό	
	1.2 Ψυχοπαθητικά χαρακτηριστικά	
	1.2.1 Ο ορισμός της ψυχοπάθειας	
	1.2.2 Τα ψυχοπαθητικά χαρακτηριστικά στην εφηβεία	
	1.2.3 Τα ψυχοπαθητικά χαρακτηριστικά ως παράγοντας κινδύνου για εμπλοκή στον κυβερνοεκφοβισμό	
	1.3 Κοινωνική υποστήριξη	
	1.3.1 Ο ορισμός και οι μορφές της κοινωνικής υποστήριξης	
	1.3.2 Η κοινωνική υποστήριξη στην εφηβεία	
	1.3.3 Η κοινωνική υποστήριξη ως προστατευτικός παράγοντας για εμπλοκή στον κυβερνοεκφοβισμό	
	1.4 Η παρούσα έρευνα	
Κεφάλαιο 2:	Μεθοδολογία της έρευνας	
	2.1 Συμμετέχοντες	
	2.2 Διαδικασία συλλογής δεδομένων	
	2.3 Εργαλεία συλλογής δεδομένων	
	2.4 Μέθοδος στατιστικής ανάλυσης	
Κεφάλαιο 3:	Αποτελέσματα της έρευνας	

	3.1 Παρουσίαση δημογραφικών στοιχείων	
	3.2 Έλεγχος αξιοπιστίας των ερευνητικών εργαλείων	
	3.3 Συσχετίσεις μεταξύ βασικών μεταβλητών	
	3.4 Έλεγχος προβλεπτικών μοντέλων του κυβερνοεκφοβισμού και του εκφοβισμού μέσω Facebook	
	3.5 Εξέταση του προστατευτικού ρόλου της κοινωνικής υποστήριξης	
Κεφάλαιο 4:	Συζήτηση και ερμηνεία των αποτελεσμάτων	
Κεφάλαιο 5:	Συμπεράσματα	
	Βιβλιογραφία	

Πρόλογος

Η διπλωματική εργασία αυτή με τίτλο «Διερευνώντας Παράγοντες Κινδύνου και Προστατευτικούς Παράγοντες για τον Κυβερνοεκφοβισμό: Η Περίπτωση των Ψυχοπαθθτικών Χαρακτηριστικών και της Προσλαμβανόμενης Κοινωνικής Υποστήριξης» πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του Διακρατικού Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών «Σχολική Συμβουλευτική & Καθοδήγηση» του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών σε συνεργασία με το Τμήμα Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου της Κύπρου.

Θα ήθελα να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στον επιβλέποντα καθηγητή μου κύριο Στέλιο Γεωργίου για την εμπιστοσύνη και τη στήριξη που μου έδειξε σε όλη τη διάρκεια του μεταπτυχιακού. Η πίστη του στις ικανότητές μου υπήρξε η κινητήρια δύναμη, για να ολοκληρώσω αυτό το έργο. Θα ήθελα ακόμη να ευχαριστήσω τη διδακτορική φοιτήτρια Μύρια Ιωάννου για τη βοήθειά της, όλους τους καθηγητές μου για τις γνώσεις που μου μετέδωσαν, τους διευθυντές των σχολείων και τους μαθητές για την πολύτιμη συνεργασία τους στη διεξαγωγή της έρευνας, καθώς και τον σύντροφό μου, Κωνσταντίνο, την οικογένεια και τους φίλους μου που στάθηκαν δίπλα μου σε όλη αυτή την πορεία.

Εισαγωγή

Τα τελευταία χρόνια πραγματοποιούνται έρευνες σχετικά με τον κυβερνοεκφοβισμό από τον κλάδο της ψυχολογίας, της κοινωνιολογίας, της δημόσιας υγείας, της νομοθεσίας, των επιστημών των μέσων επικοινωνίας και άλλες κοινωνικές επιστήμες (Smith, 2012). Πρόκειται για ένα σοβαρό πρόβλημα, που έχει σημαντικό αντίκτυπο στην υγεία των παιδιών και των εφήβων (Kowalski, Giumetti, Schroeder, & Lattanner, 2014; Mitchell, Ybarra, & Finkelhor, 2007). Ο κυβερνοεκφοβισμός θεωρείται μια άλλη μορφή εκφοβισμού, στην οποία υπάρχει σκόπιμη επιθετικότητα μέσα από νέα τεχνολογικά μέσα (Patchin & Hinduja, 2006). Η σημαντική αύξηση του αριθμού των εφήβων που χρησιμοποιούν το διαδίκτυο και το κινητό στην καθημερινότητά τους καθώς και η ανάπτυξη των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, όπως το Facebook, διευκολύνουν την έκφραση αυτής της μορφής εκφοβισμού (Fan, Chu, Zhang, & Zhou, 2019). Έχουν πραγματοποιηθεί πολλές μελέτες που εξετάζουν τα θύματα του φαινομένου, ωστόσο τα τελευταία χρόνια υπάρχει αρκετό ενδιαφέρον και στο προφίλ των θυτών (e.g., Kokkinos, Baltzidis, & Xynogala 2016; Fanti, Demetriou, & Hawa, 2012), καθώς φαίνεται να παρουσιάζουν μελλοντικά προβλήματα όπως εγκληματική συμπεριφορά, χρήση ναρκωτικών και αλκοόλ και σχολική διαρροή (Lopez-Larraraga & Orue, 2019). Είναι εξίσου σημαντικό να ερευνηθούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και αυτής της ομάδας, ώστε να αναπτυχθούν κατάλληλα προγράμματα πρόληψης και παρέμβασης ((Barlett & Gentile, 2012). Σκοπός αυτής της εργασίας ήταν η διερεύνηση των ψυχοπαθητικών χαρακτηριστικών και της κοινωνικής υποστήριξης ως παράγοντας κινδύνου και προστατευτικός παράγοντας αντίστοιχα για εμπλοκή στον κυβερνοεκφοβισμό και τον εκφοβισμό στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.

Κεφάλαιο 1: Βιβλιογραφική ανασκόπηση

1.1 Κυβερνοεκφοβισμός

Ο κυβερνοεκφοβισμός, ο οποίος περιγράφεται ως ηλεκτρονικός εκφοβισμός, διαδικτυακή παρενόχληση (Antoniadou & Kokkinos, 2015; Dooley, Pyszalski & Cross, 2009), εικονικός εκφοβισμός και παρενόχληση μέσω διαδικτύου ή κινητών τηλεφώνων (Nocentini, Calmaestra, Schultze-Krumbholz, Scheithauer, Ortega, & Menesini, 2010) έχει προκαλέσει το ενδιαφέρον ερευνητών λόγω των σοβαρών επιπτώσεων που προκαλεί στην ψυχική και σωματική υγεία των εμπλεκόμενων σε αυτόν (Kowalski, Limber, & Agatston, 2008). Έχουν πραγματοποιηθεί μελέτες που προσπαθούν να κατανοήσουν αυτό το φαινόμενο εξετάζοντας τη σύνδεση του κυβερνοεκφοβισμού με τον συμβατικό εκφοβισμό (Dooley et al., 2009; Smith, 2012; Antoniadou, Kokkinos & Markos, 2016), την επικράτηση του φαινομένου (Slonje & Smith, 2008; Tokunaga, 2010), τους παράγοντες κινδύνου αλλά και τους προστατευτικούς παράγοντες που επιδρούν στον κυβερνοεκφοβισμό (Patchin & Hinduja, 2010; Mishna, Khoury-Kassabri, Gadalla & Daciuk, 2012, Fanti et al., 2012; Chen, Ho, & Lwin, 2016), καθώς και τις συνέπειες που έχει στα θύματά του (Ubertini, 2010; Hase, Goldberg, Smith, Stuck & Campaign, 2015).

1.1.1 Ο ορισμός και τα είδη του κυβερνοεκφοβισμού

Έχουν χρησιμοποιηθεί διάφοροι ορισμοί και στοιχεία από ερευνητές για την περαιτέρω μελέτη του κυβερνοεκφοβισμού (Mishna et al., 2012). Ο όρος κυβερνοεκφοβισμός (*cyberbullying*) δημιουργήθηκε από τον Καναδό εκπαιδευτικό Bill Belsey (2005) και *«περιλαμβάνει τη χρήση της τεχνολογίας πληροφοριών και επικοινωνίας, προκειμένου να υποστηριχθεί η εσκεμμένη, επαναλαμβανόμενη και εχθρική συμπεριφορά από ένα άτομο ή μια ομάδα ατόμων που προτίθεται να*

βλάψει/ουν κάποιο άλλο άτομο/α και μπορεί να συμβεί μέσω της χρήσης μηνυμάτων ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, κειμένου κινητού τηλεφώνου (SMS) και μηνυμάτων πολυμέσων (MMS), άμεσων μηνυμάτων (IM), δυσφημιστικών ιστολογίων (Blogs), προσωπικών ιστοσελίδων και ηλεκτρονικών ιστοσελίδων δημοσκοπήσεων».

Η Willard (όπως αναφέρεται στο Li, 2006) ορίζει σύντομα τον κυβερνοεκφοβισμό ως την «αποστολή ή δημοσίευση επιβλαβών ή σκληρών μηνυμάτων ή εικόνων χρησιμοποιώντας το διαδίκτυο ή άλλες ψηφιακές συσκευές επικοινωνίας».

Ένας άλλος ορισμός του κυβερνοεκφοβισμού αναφέρεται σε μια επιθετική και σκόπιμη πράξη από μια ομάδα ατόμων ή μεμονωμένα χρησιμοποιώντας ηλεκτρονικές φόρμες επικοινωνίας, που επαναλαμβάνεται μέσα στον χρόνο και το θύμα δεν μπορεί εύκολα να υπερασπιστεί τον εαυτό του (Kowalski et al., 2008; Smith, Mahdavi, Carvalho, & Tippett, 2006).

Μια ποιοτική έρευνα των Vandebosch και Van Cleemput (2008) έδειξε πως μαθητές ηλικίας 10 έως 18 ετών ορίζουν τον κυβερνοεκφοβισμό σαν τον συμβατικό εκφοβισμό με τη χρήση μοντέρνων τεχνολογικών συσκευών, που έχει σκοπό να βλάψει, είναι μέρος ενός επαναλαμβανόμενου μοτίβου από αρνητικές πράξεις και εμφανίζεται σε μια σχέση που υπάρχει ανισορροπία δύναμης ή ισχύος.

Από την άλλη πλευρά οι Hinduja και Patchin (2009) ορίζουν τον κυβερνοεκφοβισμό ως ηθελημένη και επαναλαμβανόμενη βλάβη, που προκαλείται με τη χρήση μηνυμάτων ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, κινητών με σκοπό την απειλή, την παρενόχληση, τον εξευτελισμό ή τον κοινωνικό αποκλεισμό. Μπορεί ακόμα να αφορά στη χρήση ηλεκτρονικών μέσων για σεξουαλική παρενόχληση (Hinduja & Patchin, 2009), με κείμενα και φωτογραφίες σεξουαλικής φύσης ή αιτήματα για σεξουαλικές πράξεις είτε στο διαδίκτυο είτε όχι (Schrock & Boyd, 2008).

Οι Tsang, Hui και Law (2012) ορίζουν πάλι τον εκφοβισμό ως μία από τις πέντε κατηγοριοποιήσεις του συμβατικού εκφοβισμού με διαφορετική έκφραση, στέλνοντας για παράδειγμα ηλεκτρονικά μηνύματα με σκοπό τη βλάβη ενός ατόμου.

Η αλήθεια είναι πως με μέσα όπως το διαδίκτυο και τα κινητά τηλέφωνα υπάρχουν διαφορετικοί τρόποι με τους οποίους μπορεί να εκδηλωθεί ο κυβερνοεκφοβισμός. Η Bauman (2015) περιγράφει σε ένα κεφάλαιο του βιβλίου της τα είδη αυτού του φαινομένου τόσο για να ενημερώσει τους αναγνώστες όσο και για να αναπτύξει το λεξιλόγιο της νέας τεχνολογίας. Έτσι, αναφέρεται στην αποστολή υβριστικών μηνυμάτων (*flaming*), που γίνεται με σκληρό και προσβλητικό τρόπο χρησιμοποιώντας συνήθως κεφαλαία γράμματα για να δείξουν τον άγριο τόνο του θύτη, την παρενόχληση (*harassment*), δηλαδή στην εχθρική συμπεριφορά απέναντι σε κάποιον λόγω ηλικίας, φύλου, καταγωγής, σεξουαλικού προσανατολισμού, θρησκείας, ανικανότητας δίνοντας στον θύτη την ευκαιρία να απειλεί, αναστατώνει ή δυσφημεί το θύμα, τη δυσφήμιση (*denigration*) στέλνοντας ή δημοσιεύοντας αναληθή στοιχεία ή φωτογραφίες για ένα άτομο και συνήθως πραγματοποιείται με τη δημιουργία δημόσιων ιστοσελίδων, την πλαστοπροσωπία (*masquerading*), την τακτική χρήσης της ταυτότητας κάποιου άλλου για να στείλει ο θύτης αγενή ή απρεπή μηνύματα και στη συνέχεια να κατηγορηθεί αυτό το άτομο για τις πράξεις και συχνά γίνεται όταν έφηβοι μοιράζονται προσωπικούς κωδικούς σε διαδικτυακούς λογαριασμούς ή ο θύτης υποκλέπτει αυτούς τους κωδικούς, την έξοδο και απάτη (*outing and trickery*), όπου ένα άτομο αναγκάζεται να αποκαλύψει προσωπικές πληροφορίες ή ακόμα και μηνύματα σεξουαλικού περιεχομένου και στη συνέχεια δημοσιοποιούνται μέσω ηλεκτρονικής επικοινωνίας, τον αποκλεισμό (*social exclusion*) ενός ατόμου από μια ηλεκτρονική ομάδα, όπως μια διαδικτυακή αίθουσα συνομιλιών (*chat room*), μία λίστα φίλων, έναν πίνακα ανακοινώσεων (*bash board*)

ή ένα παιχνίδι και τέλος τη διαδικτυακή παρακολούθηση (*cyberstalking*) που αναφέρεται στην επανειλημμένη ηλεκτρονική επικοινωνία με σκοπό να ενοχλήσει, παρενοχλήσει ή και να απειλήσει ένα άτομο. Η Bauman (2007) κάνει λόγο για ένα ακόμα είδος, γνωστό ως χαρούμενο χαστούκισμα (*happy slapping*), που πρόκειται για τη μαγνητοσκοπήση κάποιου, ενώ αναγκάζεται να κάνει κάτι εξευτελιστικό ή ενώ δέχεται επίθεση.

Όλα τα παραπάνω είδη κυβερνοεκφοβισμού μπορούν να εκδηλωθούν με ποικίλους τρόπους σε διάφορα περιβάλλοντα όπως τα μηνύματα κειμένου (*text messages*), τα μηνύματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (*e-mail messages*), τα άμεσα μηνύματα (*instant messages*), τις διαδικτυακές αίθουσες συνομιλιών (*chat rooms*), τις ιστοσελίδες (*websites*), τα προσωπικά ιστολόγια (*blogs*), τα διαδικτυακά παιχνίδια (*online network computer games*) και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (*social network sites*) (Campbell, 2005; Smith et al., 2006).

Είναι λοιπόν φανερό από τους παραπάνω ορισμούς πως τα είδη του κυβερνοεκφοβισμού είναι πολλά, δίνοντας έτσι τη δυνατότητα στον θύτη να χρησιμοποιήσει ένα πλήθος εργαλείων.

1.1.2 Η σύνδεση του κυβερνοεκφοβισμού με τον συμβατικό εκφοβισμό

Στην προσπάθεια κατανόησης του κυβερνοεκφοβισμού πολλοί ερευνητές τον έχουν συνδέσει με τον συμβατικό εκφοβισμό (Ubertini, 2010). Ο όρος εκφοβισμός (*bullying*) χρησιμοποιείται για να περιγράψει το φαινόμενο της σχολικής βίας, με σοβαρές επιπτώσεις στη σωματική και ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού και του εφήβου καθώς και στη σχολική επίδοση (Copeland, Wolke, Angold, & Costello, 2013). Ενώ αρχικά δεν αντιμετωπιζόταν ως πρόβλημα αλλά ως ένα φυσιολογικό αναπτυξιακό στάδιο της παιδικής ηλικίας, τις τελευταίες δεκαετίες ο

σχολικός εκφοβισμός αναγνωρίζεται ως ένα σοβαρό πρόβλημα που χρήζει προσοχής (Campbell, 2005). Έρευνες διεξάγονται σε διάφορες χώρες του κόσμου, καθώς απασχολεί έντονα την ακαδημαϊκή κοινότητα και την κοινή γνώμη, με σκοπό τη μελέτη και την περαιτέρω κατανόηση του φαινομένου.

Ο εκφοβισμός ορίζεται ως μια επαναλαμβανόμενη σωματική, λεκτική ή ψυχολογική επίθεση ή παρενόχληση που έχει σαν σκοπό να προκαλέσει φόβο, δυσφορία ή να βλάψει ένα θύμα (Olweus, 1993). Πρόκειται για ένα φαινόμενο που συμβαίνει σε διαφορετικά κοινωνικά πλαίσια, όπως το σχολείο, παρόλα αυτά με την ανάπτυξη της τεχνολογίας δεν περιορίζεται μόνο εκεί αλλά συμβαίνει και στο διαδίκτυο. Ο κυβερνοεκφοβισμός θεωρείται από κάποιους ερευνητές η συνέχεια του σχολικού εκφοβισμού στις ηλεκτρονικές πλατφόρμες (Gradinger, Strohmeier, & Spiel, 2010; Li, 2007). Ωστόσο υπάρχουν κάποιες διαφορές ανάμεσα σε αυτά τα δύο είδη, αφού ο εκφοβισμός στον κυβερνοχώρο αποτελεί μια νέα πρόκληση και παρέχει ευκαιρίες, όπως μια ευρύτερη πρόσβαση σε όλες τις ηλικίες και τα πλαίσια (Smith, 2012).

Πρώτον, στον κυβερνοεκφοβισμό ο θύτης μπορεί να αποκρύψει την ταυτότητά του πίσω από ένα υπολογιστή ή ένα κινητό, χρησιμοποιώντας ανώνυμες ηλεκτρονικές διευθύνσεις ή ψευδώνυμα (Hinduja & Patchin, 2014). Είναι, δηλαδή, αρχικά έμμεσος και πιθανόν ανώνυμος (Smith, 2012). Υπάρχουν όμως δεδομένα που δείχνουν πως ο κυβερνοεκφοβισμός λαμβάνει χώρα στις ήδη υπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις και πως οι μαθητές γνωρίζουν τον θύτη, που πολύ συχνά είναι και κάποιος φίλος (Mishna, Cook, Gadalla, Daciuk, & Solomon, 2010).

Επιπλέον, οι ενέργειες κυβερνοεκφοβισμού έχουν απεριόριστο κοινό και γρήγορη διάδοση (Hinduja & Patchin, 2014). Ο ρόλος των παρατηρητών στον κυβερνοεκφοβισμό είναι πιο πολύπλοκος, καθώς μπορεί να είναι κάποιος που

βρίσκεται με τον θύτη ή το θύμα ή και ένας απλός επισκέπτης σε μια σχετική σελίδα στο διαδίκτυο (Smith, 2012). Αυτός είναι και ο λόγος που το στοιχείο της επαναληψιμότητας δεν είναι απαραίτητο να υπάρχει στον κυβερνοεκφοβισμό (Slonje & Smith, 2008), σε αντίθεση με τον συμβατικό εκφοβισμό, όπου αυτό το στοιχείο τον διαχωρίζει από περιστασιακές πράξεις επιθετικότητας (Olweus, 1993). Από τη φύση του ο κυβερνοεκφοβισμός εμπεριέχει την επανάληψη, αφού υλικό όπως η ηλεκτρονική αλληλογραφία, κείμενα ή εικόνες, μπορούν να προβληθούν ευρέως και να αναδημοσιευτούν όχι μόνο από τον θύτη αλλά και οποιονδήποτε μπορεί να έχει πρόσβαση (Campbell, 2005; Slonje & Smith, 2008). Αυτό αποτελεί μια επανάληψη, χωρίς να περιλαμβάνει την επανάληψη της πράξης από τον αρχικό θύτη (Smith, 2012).

Τρίτον, λόγω της φυσικής απόστασης ο θύτης δεν είναι σε θέση να δει την άμεση επίδραση των πράξεών του ή την αντίδραση του θύματος και πολλές φορές δε γνωρίζει το μέγεθος της βλάβης που προκαλεί στο θύμα (Hinduja & Patchin, 2014; Smith, 2012).

Περαιτέρω, στον συμβατικό εκφοβισμό απαιτούνται κάποια προσωπικά και φυσικά χαρακτηριστικά και ποιότητες, όπως φυσική δύναμη ή κοινωνική υπεροχή, ενώ ο εκφοβισμός στον κυβερνοχώρο μπορεί να εκδηλωθεί απλά μέσω της έκφρασης του μίσους (Hinduja & Patchin, 2008). Έτσι η ανισορροπία δύναμης, που υπάρχει στον συμβατικό εκφοβισμό μπορεί να εκφράζεται με διαφορετικό τρόπο στον κυβερνοχώρο (Smith, 2012). Οι Ybarra και Mitchell (2004) αναφέρονται στην «εκδίκηση των σπασίκλων» (*revenge of the nerds*), όπου υποθέτουν ότι ένα αδύναμο θύμα στον συμβατικό εκφοβισμό αναζητά εκδίκηση και γίνεται θύτης στον κυβερνοχώρο. Η ακόμη, αυτή η διαφορά δύναμης ενδέχεται να αφορά την κατοχή

τεχνολογικών δεξιοτήτων από τη μεριά των θυτών (Dooley et al., 2009), αφού σε ένα βαθμό ο κυβερνοεκφοβισμός εξαρτάται από αυτές τις δεξιότητες (Smith, 2012).

Τέλος, η επίβλεψη στον συμβατικό εκφοβισμό είναι πιο εύκολη στο σχολείο και στο σπίτι από γονείς και δασκάλους, σε αντίθεση με το διαδίκτυο, όπου οι ενήλικες δεν έχουν πολλές φορές τις τεχνολογικές γνώσεις ή δεξιότητες για να προστατεύσουν τους εφήβους (Hinduja & Patchin, 2014). Πολλοί μαθητές αναφέρουν ότι δε θεωρούν τους εκπαιδευτικούς άτομα αναφοράς και βοήθειας όσον αφορά στον κυβερνοεκφοβισμό και διαλέγουν να μην αναφέρουν περιστατικά αυτού του είδους (Li, 2006; Ubertini, 2010).

1.1.3 Οι εμπλεκόμενοι στον κυβερνοεκφοβισμό

Οι εμπλεκόμενοι στον κυβερνοεκφοβισμό άλλοτε αναλαμβάνουν ενεργητικό ρόλο και άλλοτε παθητικό. Όπως και στον συμβατικό εκφοβισμό υπάρχουν οι θύτες, τα θύματα, οι θύτες/θύματα και οι παρατηρητές. Έρευνες μελετούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κάθε ομάδας και το προφίλ των ατόμων αυτών, με σκοπό να σκιαγραφήσουν τους λόγους που αυτά τα άτομα παίρνουν μέρος σε τέτοια περιστατικά.

Θύτες

Ένας από τους λόγους για τους οποίους ένα άτομο εμπλέκεται στον συμβατικό εκφοβισμό είναι για κερδίσει κοινωνική αποδοχή, δύναμη και κύρος (Olweus, 1993).

Το ίδιο συμβαίνει και στον κυβερνοεκφοβισμό, αφού οι δυναμική των σχέσεων που υπάρχει στην πραγματική ζωή μεταφέρεται στον διαδικτυακό κόσμο και οι θύτες συνεχίζουν αυτές τις συμπεριφορές αδυνατώντας να καλλιεργήσουν άλλες κοινωνικές δεξιότητες για αποδοχή (Kwan & Skoric, 2013).

Οι Ybarra και Mitchell (2007) αναφέρουν πως οι θύτες είναι πιο πιθανό να εμπλέκονται σε περιστατικά με παραβίαση κανόνων και να αντιμετωπίζουν προβλήματα με την επιθετικότητα.

Ο Mishna και οι συνεργάτες του (2010) αναφέρουν επιπλέον πως οι θύτες στον κυβερνοεκφοβισμό παρουσιάζουν νευρωτικά χαρακτηριστικά, μπορεί να είναι απογοητευμένα άτομα με χαμηλή αυτοεκτίμηση, χαμηλό αυτοέλεγχο, φτωχή κοινωνική αντίληψη, υψηλά καταθλιπτικά συμπτώματα και αρνητικές σκέψεις για τους ίδιους και την κοινωνική τους ζωή, με αποτελέσματα να συμπεριφέρονται επιθετικά στο διαδίκτυο, για να αντισταθμίσουν την αδυναμία τους στον πραγματικό κόσμο.

Άτομα με χαμηλά επίπεδα συνεργατικότητας, εξαιτίας της χαμηλής ενσυναίσθησης και της έλλειψης συναισθηματικής διαχείρισης των διαπροσωπικών διαφωνιών, είναι πιο πιθανό να είναι αγενή, οξύθυμα, απερίσκεπτα και είναι πιθανόν να εκφράσουν απρεπή και αντικοινωνική συμπεριφορά στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Kokkinos et al., 2016) κοροϊδεύοντας άλλους ή λέγοντας πράγματα για να πληγώσουν άλλους ή να ψάχνουν εκδίκηση μέσα από το διαδίκτυο καθώς έτσι αισθάνονται μεγαλύτερη δύναμη (Baldasare, Bauman, Goldman, & Robie, 2012).

Άτομα, επίσης, με υψηλά επίπεδα ναρκισσισμού διατηρούν μια αναληθή αίσθηση του εαυτού και εκδηλώνουν ακατάλληλες και μη φιλικές συμπεριφορές (Kokkinos et al., 2016). Αυτά τα άτομα εμπλέκονται σε περιστατικά κυβερνοεκφοβισμού γιατί αισθάνονται κοινωνικά ευάλωτα (Gibb & Devereux, 2014).

Κάποιες έρευνες, ακόμη, έχουν καταδείξει πως οι θύτες στον κυβερνοεκφοβισμό περνούν περισσότερο χρόνο συνδεδεμένοι στο διαδίκτυο (Hinduja & Patchin, 2008; Li, 2007) και πρόκειται για άτομα που θεωρούν πως έχουν άριστες ή σχεδόν άριστες

γνώσεις στη χρήση του διαδικτύου (Ybarra & Mitchell, 2007). Ο Kokkinos και οι συνεργάτες του (2016) επιβεβαίωσαν μερικώς την ίδια υπόθεση δείχνοντας πως για αγόρια εφήβους ο χρόνος που καταναλώνεται σε μέσα κοινωνικής δικτύωσης έχει θετική συσχέτιση με τον κυβερνοεκφοβισμό σε αυτά τα περιβάλλοντα.

Θύματα

Τα θύματα σύμφωνα με την έρευνα των Beran και Li (2007) αναφέρουν συναισθήματα θλίψης, άγχους, φόβου και μια δυσκολία στη συγκέντρωση που επηρεάζουν τους βαθμούς τους. Ακόμη, είναι πιο πιθανό να έχουν εγκαταλείψει το σχολείο, να έχουν αποβολές ή να έχουν φέρει όπλο στο σχολείο (Ybarra, Diener-West, & Leaf, 2007). Άλλες μελέτες δείχνουν πως συμπεριφορές που σχετίζονται με παραβατικότητα και χρήση ουσιών, καθώς και συναισθήματα κατάθλιψης συναντώνται πιο συχνά σε άτομα που αναφέρουν εμπειρίες κυβερνοεκφοβισμού (Mitchell et al., 2007).

Επιπλέον, τόσο στη θυματοποίηση στο σχολείο όσο και στην κυβερνική θυματοποίηση, η χαμηλή αντίληψη δημοτικότητας και η φτωχή εικόνα εαυτού μπορεί να είναι χαρακτηριστικά των θυμάτων (Kwan & Skoric, 2013). Αντίθετα σε μια άλλη μελέτη ο βαθμός αντίληψης της δημοτικότητας φαίνεται να μην παίζει ρόλο και η κυβερνική θυματοποίηση να επηρεάζει όλα τα παιδιά (Ubertini, 2010).

Επιπλέον οι Sengupta και Chaudhuri (2011) έδειξαν με την έρευνά τους, πως παιδιά που χρησιμοποιούν το διαδίκτυο σε ιδιωτικούς χώρους στο σπίτι, όπως η κρεβατοκάμαρα, βρίσκονται σε μεγαλύτερο κίνδυνο κυβερνικής θυματοποίησης σε σχέση με παιδιά που χρησιμοποιούν υπολογιστές σε κοινόχρηστα μέρη του σπιτιού.

Γεγονός που δεν επιβεβαιώθηκε από την έρευνα του Mishna και των συνεργατών του (2012).

Επιπρόσθετα, παιδιά που εμπλέκονται στον κυβερνοεκφοβισμό φαίνεται να έχουν λιγότερη επίγνωση των κινδύνων που εγκυμονούν σε ορισμένες χρήσεις του διαδικτύου, όπως το να αποκαλύπτει κάποιος προσωπικούς κωδικούς ή το να μιλάει με άτομα που δεν γνωρίζει στην πραγματική ζωή (Hinduja, & Patchin, 2009; Sengupta & Chaudhuri, 2011).

Τέλος το να είσαι θύμα στον σχολικό εκφοβισμό συνδέεται με τη θυματοποίηση στον κυβερνοεκφοβισμό (Raskauskas & Stoltz, 2007), ίσως γιατί οι μαθητές χρησιμοποιούν την τεχνολογία και το διαδίκτυο για να συνεχίσουν περιστατικά και συμπεριφορές που ξεκινούν στο σχολείο αλλά και αντίστροφα (Mishna et al., 2012).

Θύτες/θύματα

Στον συμβατικό εκφοβισμό τα άτομα που ανήκουν σε αυτή την ομάδα απορρίπτονται περισσότερο από τους συνομηλίκους και έχουν προβλήματα προσαρμογής (Pellegrini, 1998), εξοργίζονται και προκαλούνται εύκολα (Olweus, 1993) καθώς και θυματοποιούνται συχνά από το προσωπικό του σχολείου (Khouri-Kassabri, 2009).

Όλα τα παραπάνω έχουν σαν συνέπεια τα άτομα αυτά να στοχοποιούνται περισσότερο και να εμπλέκονται στην κακοποίηση από συνομηλίκους (Dodge, 1991).

Όπως και στον συμβατικό έτσι και στον κυβερνοεκφοβισμό υπάρχει μια ομάδα εμπλεκόμενων που αναφέρουν ταυτόχρονα τον ρόλο του θύτη και του θύματος.

Σύμφωνα με τους Ybarra, Espelage και Mitchell (2007) αυτά τα άτομα είναι νέοι που εμπλέκονται σε συμπεριφορές με χρήση ουσιών, θυματοποίηση στον πραγματικό κόσμο, παραβατικότητα και επιθετικότητα. Νέοι που θεωρούνται θύτες στον συμβατικό εκφοβισμό, είναι πιο πιθανό να γίνουν θύτες και ταυτόχρονα θύματα μέσω ηλεκτρονικών μέσων (Raskauskas & Stoltz, 2007).

Υπάρχουν επίσης μελέτες που υποστηρίζουν πως στην κατηγορία αυτή του θύτη/θύματος ανήκουν μαθητές που έχουν υποστεί εκφοβισμό και είτε αναζητούν εκδίκηση (Hinduja & Patchin, 2009) είτε δεν αντιλαμβάνονται ότι γίνονται οι ίδιοι θύτες λόγω της απρόσωπης φύσης που χαρακτηρίζει τον κυβερνοχώρο (Αντωνιάδου & Κόκκινος, 2013). Καθώς τα θύματα του κυβερνοεκφοβισμού δε διαθέτουν κοινωνικές δεξιότητες ή στρατηγικές αντιμετώπισης της θυματοποίησης που βιώνουν, καταφεύγουν σε τέτοιες συμπεριφορές μέσα από το διαδίκτυο (Αντωνιάδου & Κόκκινος, 2013). Οι Hinduja και Patchin (2009) αναφέρουν πως αυτή η ανταπόδοση εμπλέκει τους μαθητές σε ένα φαύλο κύκλο με αρνητικές συνέπειες για τους ίδιους. Τέλος άτομα που ανήκουν σε αυτή την κατηγορία έχουν γονείς που είναι περισσότερο πιθανό να χρησιμοποιούν προγράμματα αποκλεισμού στο διαδίκτυο, ίσως γιατί αυτά τα παιδιά λόγω του διττού ρόλου θύτη/θύματος έχουν περισσότερη ανάγκη από γονεϊκή εμπλοκή (Mishna et al., 2012).

Παρατηρητές

Οι παρατηρητές διαδραματίζουν κύριο ρόλο στον κυβερνοεκφοβισμό. Τις περισσότερες φορές αποφεύγουν την εμπλοκή, λόγω της ταλαιπωρίας ή των προβλημάτων που ενδέχεται να έχουν, αλλά γνωρίζουν ότι αυτό που βλέπουν δεν είναι σωστό και πρέπει να το σταματήσουν (Hinduja & Patchin, 2014). Στον κυβερνοχώρο *«το πιθανό κοινό των υποστηρικτών και των παρατηρητών του κυβερνοεκφοβισμού είναι απεριόριστο»* (Kowalski & Limber, 2007) και αυτό συμβαίνει λόγω της διαφορετικής φύσης του διαδικτύου. Διάφορες μελέτες δείχνουν πως ο ρόλος των ομότιμων είναι ζωτικός είτε παρακολουθούν παθητικά, συμμετέχουν ή παρεμβαίνουν για να σταματήσουν ένα περιστατικό εκφοβισμού (Hawkins, Pepler, & Craig, 2001).

1.1.4 Η επικράτηση του φαινομένου

Διάφορες μελέτες προειδοποιούν για τα υψηλά ποσοστά επικράτησης του κυβερνοεκφοβισμού. Ωστόσο, είναι σημαντικό να υπογραμμιστεί πως τυχόν διαφοροποιήσεις στα ποσοστά οφείλονται στο γεγονός ότι κάθε έρευνα απευθύνεται σε συγκεκριμένες ηλικιακές ομάδες, ομοιογενείς ή και όχι, με άλλο σκοπό και χρησιμοποιώντας διαφορετικά εργαλεία.

Οι Calvete, Orue, Estévez, Villardón και Padilla (2010) πραγματοποίησαν μια έρευνα σε 1.431 εφήβους, ηλικίας 12 έως 17 ετών, από 10 εκπαιδευτικά κέντρα στην ισπανική επαρχία Βισκία και έδειξαν πως το 44,1% απάντησαν καταφατικά στην εμπλοκή στον κυβερνοεκφοβισμό. Οι πιο συχνές συμπεριφορές αφορούσαν στο σκόπιμο αποκλεισμό ενός μαθητή από μια ομάδα στο διαδίκτυο (20,2%), τη δημοσίευση αστείων, φημών, κουτσομπολιών ή ντροπιαστικών σχόλιων για έναν συμμαθητή στο διαδίκτυο (20,1%), την αποστολή ενός συνδέσμου με τέτοια σχόλια σε άλλους (16,8%) και την ηλεκτρονική παρείσφρηση (hacking) με σκοπό την αποστολή μηνυμάτων με ηλεκτρονική αλληλογραφία που θα προκαλέσει προβλήματα στο θύμα (18,1%). Ακόμη, τα δύο είδη του κυβερνοεκφοβισμού γνωστά ως χαρούμενο χαστούκισμα (μαγνητοσκόπηση κάποιου ενώ αναγκάζεται να κάνει κάτι εξευτελιστικό ή μαγνητοσκόπηση κάποιου ενώ δέχεται επίθεση) βρέθηκαν σε ποσοστά 10,4% και 10,5%. Ένας από τους λόγους που εξηγεί τα μεγάλα ποσοστά εμπλοκής των εφήβων, είναι πως σκοπός της έρευνας ήταν η ανάπτυξη ενός εργαλείου για την επικράτηση του κυβερνοεκφοβισμού, προσφέροντας στους συμμετέχοντες ένα ευρύ φάσμα από συμπεριφορές σχετικά με τον κυβερνοεκφοβισμό και αυξάνοντας την πιθανότητα να απαντήσουν θετικά (Calvete et al., 2010).

Ο Mishna και οι συνεργάτες του (2010) ερεύνησαν την επικράτηση του κυβερνοεκφοβισμού σε ένα μεγάλο και ανομοιογενές δείγμα 2.186 μαθητών μιας μεγάλης πόλης του Καναδά. Οι συμμετέχοντες προέρχονταν από διαφορετικές εθνοτικές και πολιτισμικές ομάδες, και φοιτούσαν στις βαθμίδες 6, 7, 10 και 11 (γυμνάσιο και λύκειο). Τα ευρήματα έδειξαν πως, για τους τελευταίους τρεις μήνες, το ένα τρίτο των μαθητών (33,7%) είχε εκφοβίσει άλλους διαδικτυακά. Σχεδόν το ένα τέταρτο (22%) των περιστατικών αφορούσε στον χαρακτηρισμό κάποιου, το 14% την προσποίηση κάποιου άλλου, το 11% τη διάδοση φημών, το 5% την απειλή ενός ατόμου, το 3% την αποστολή προσωπικών φωτογραφιών σε άλλους και το 2% την αποστολή ανεπιθύμητων φωτογραφιών ή μηνυμάτων με σεξουαλικό περιεχόμενο. Πάνω από τα μισά περιστατικά (60%) έλαβαν χώρα μέσα από άμεσα μηνύματα, ακολούθησαν τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (15%), η ηλεκτρονική αλληλογραφία (10%), τα διαδικτυακά παιχνίδια (10%) και άλλες ιστοσελίδες (5%). Τα ποσοστά της έρευνας δικαιολογούνται από τη φύση της καθώς οι συμμετέχοντες ερωτήθηκαν για τη συμμετοχή τους σε πράξεις κυβερνοεκφοβισμού, χωρίς όμως να ορίζεται η πράξη ως κυβερνοεκφοβισμός. Αξιοσημείωτο ήταν έτσι το τι οι συμμετέχοντες όριζαν ή όχι σαν εκφοβισμό (Mishna et al., 2010).

Οι Αντωνιάδου και Κόκκινος (2013) ερεύνησαν τη συχνότητα επικράτησης του εκφοβισμού σε δείγμα 429 μαθητών ηλικίας 10 έως 18 έτη, που φοιτούσαν στην Ε΄ και ΣΤ΄ δημοτικού (29%), στο γυμνάσιο (34%) και στο λύκειο (37%) στις Περιφέρειες Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης και Νοτίου Αιγαίου της Ελλάδας. Ο ρόλος του θύτη εμφανιζόταν σε ποσοστό 11,9% για το δημοτικό, 10,3% για το γυμνάσιο και 12,1% για το λύκειο, ο ρόλος του θύματος σε ποσοστά 7,9%, 8,9% και 12,7% και ο ρόλος του θύτη/θύματος σε ποσοστά 15,9%, 15,8% και 20,4% στις ανάλογες βαθμίδες. Πιο αναλυτικά, οι μαθητές στο δημοτικό και το γυμνάσιο

ανέφεραν συμπεριφορές κυβερνοεκφοβισμού όπως «η είσοδος κάποιου σε προσωπικό τους λογαριασμό χωρίς την άδεια τους και για κακόβουλο σκοπό», ενώ στο λύκειο «η αποστολή μηνυμάτων (στο διαδίκτυο ή στο κινητό τηλέφωνο) για να κοροϊδέψουν, ή να προσβάλουν το θύμα». Ο συχνότερος ρόλος που δήλωσαν οι μαθητές, ωστόσο, ήταν ο ρόλος του αμέτοχου και στις τρεις βαθμίδες αντίστοιχα (43,7%, 24% και 23,6%) και ακολουθούσε ο ρόλος του θύτη/θύματος.

Οι Smokowski, Evans και Cotter (2014) πραγματοποίησαν μια διαχρονική μελέτη δύο χρόνων σε ένα δείγμα 3.127 μαθητών διαφορετικών εθνικοτήτων, που φοιτούσαν στο γυμνάσιο δύο αγροτικών κομητειών νοτιοανατολικά στις Ηνωμένες Πολιτείες, σχετικά με τις επιπτώσεις του κυβερνοεκφοβισμού. Παρόλο που η κάλυψη της κινητής τηλεφωνίας σε αυτές τις περιοχές είναι σποραδική και οι υπολογιστές δεν υπάρχουν σε κάθε οικία, ο κυβερνοεκφοβισμός, αν και σε μικρότερο ποσοστό, ήταν διαδεδομένος. Ένα ποσοστό 7% δήλωσε θύμα τον πρώτο χρόνο, ένα 5% τον δεύτερο χρόνο και ένα 3% και τα δύο χρόνια.

Οι Lee και Shin (2017) ερεύνησαν την επικράτηση και τους παράγοντες κινδύνου για την εμπλοκή στον κυβερνοεκφοβισμό σε ένα εθνικό δείγμα 4.000 εφήβων μαθητών, ανάμεσα στην 7^η και 12^η βαθμίδα σε 24 γυμνάσια και 24 λύκεια της Νότιας Κορέας. Συνολικά το 34% των μαθητών εμπλεκόταν στον κυβερνοεκφοβισμό και πιο συγκεκριμένα, το 6,3% ως θύτες μόνο, το 14,6% ως θύματα μόνο και το 13,1% ως θύτες/θύματα. Η πιο συχνή συμπεριφορά των θυτών (10,1%) αφορούσε στον αποκλεισμό ενός ατόμου από μια διαδικτυακή αίθουσα, ενώ τα θύματα ανέφεραν πιο συχνά την αποκάλυψη προσωπικών πληροφοριών (12,1%).

Σε μια διαδικτυακή μελέτη των Hinduja και Patchin (2019) χρησιμοποιήθηκε ένα εθνικά αντιπροσωπευτικό δείγμα 4.972 μαθητών γυμνασίου και λυκείου ηλικίας 12

έως 17 ετών στις Ηνωμένες Πολιτείες, για να διερευνηθεί η επικράτηση του κυβερνοεκφοβισμού. Το 37% ανέφερε πως έχει βιώσει κυβερνική θυματοποίηση κάποια στιγμή στη ζωή του και όσον αφορά στις τελευταίες 30 ημέρες, το 30% των μαθητών δήλωναν δύο τουλάχιστον περιστατικά θυματοποίησης, με πιο κοινούς τρόπους τα κακόβουλα σχόλια (24,9%) και τη διάδοση φημών διαδικτυακά (22,2%). Το 15% του δείγματος παραδεχόταν πως έχει εκφοβίσει διαδικτυακά κάποια στιγμή στη ζωή του και για τις τελευταίες 30 ημέρες, το 11% είχε εκφοβίσει κάποιον άλλο τουλάχιστον δύο φορές, με πιο συχνό τρόπο τη δημοσίευση κακόβουλων σχολίων στο διαδίκτυο (9,3%).

Τα στοιχεία για την επικράτηση του φαινομένου το κατατάσσουν σε ένα από τα πιο συνήθη κοινωνικά προβλήματα παγκοσμίως (Chen et al., 2016).

1.1.5 Διαφορές στον κυβερνοεκφοβισμό ανάλογα με το φύλο και την ηλικία

Τα ευρήματα για τις διαφορές του κυβερνοεκφοβισμού όσον αφορά στο φύλο είναι ασυνεπή. Μερικές έρευνες αναφέρουν πιο συχνά τα αγόρια ως θύτες, ενώ τα κορίτσια να είναι θύματα του κυβερνοεκφοβισμού (Calvete et al., 2010; Floros, Paradeisioti, Hadjimarcou, Mappouras, Kalakouta, Avagianou, & Siomos 2013; Li, 2007), ενώ σε άλλες μελέτες φαίνεται να μην υπάρχουν διαφορές στην εμπλοκή ανάλογα με το φύλο (Slonje & Smith, 2008; Tokunaga, 2010). Ο Fanti και οι συνεργάτες του (2012), σε αντίθεση με προηγούμενες έρευνες, ανέδειξαν πως τα αγόρια του δείγματος ήταν σε μεγαλύτερο κίνδυνο για όλα τα είδη εκφοβισμού και θυματοποίησης. Παρόλο αυτά, πολλές φορές εντοπίζονται διαφορές στο είδος του κυβερνοεκφοβισμού ανάλογα με το φύλο. Τα κορίτσια είναι πιο πιθανό να αναφέρουν πως κάποιος διέδωσε φήμες στο διαδίκτυο για αυτά, ενώ τα αγόρια πως κάποιος απείλησε να τους βλάψει (Hinduja & Patchin, 2019). Φαίνεται, πως κάποια χαρακτηριστικά, όπως το φύλο, να

καθίστανται λιγότερο σχετικά σε ένα περιβάλλον όπου η διαπροσωπική επικοινωνία πραγματοποιείται μέσω ηλεκτρονικού κειμένου (Hinduja & Patchin, 2008).

Ο κυβερνοεκφοβισμός είναι ένα ευρέως διαδεδομένο πρόβλημα, που μπορεί να βιώσει κάποιος σε κάθε ηλικία, αν και εκεί υπάρχουν διαφορετικά ευρήματα στη βιβλιογραφία. Μαθητές μεγαλύτερης ηλικίας είναι πιο πιθανό να εμπλακούν σε περιστατικά κυβερνοεκφοβισμού (Fan et al., 2016; Mishna et al., 2012). Διαχρονικές έρευνες έδειξαν πως η συμμετοχή σε περιστατικά κυβερνοεκφοβισμού φαίνεται να αυξάνεται όσο αυξάνεται και η ηλικία των νέων (16 ετών και πάνω), αφού η χρήση του διαδικτύου είναι πιο συχνή (Charalampous, Demetriou, Tricha, Ioannou, Georgiou, Nikiforou, & Stavrinides, 2018; Fan et al., 2016; Festl & Quandt, 2014). Συγκεκριμένα, υπάρχουν έρευνες που θεωρούν την περίοδο της εφηβείας πιο πρόσφορη για εμπλοκή στον κυβερνοεκφοβισμό (Li, 2006) και αυτό το γεγονός δείχνει πως αυτοί οι νέοι δεν εμπλέκονται στη σημαντική ανάπτυξη που τελείται σε αυτό το στάδιο της ζωής του και δεν καταφέρνουν να αναπτύξουν τις απαραίτητες δεξιότητες για την επιτυχία στην ενηλικίωση (Ybarra & Mitchell, 2007). Ωστόσο, σε κάποιες άλλες μελέτες δεν υπάρχουν σημαντικές διαφορές ανάλογα με την ηλικία και την τάξη των μαθητών (Smith, Mahdavi, Carvalho, Fisher, Russell, & Tippett, 2008). Ακόμη οι Williams και Guerra (2007) αναφέρουν την κορύφωση του κυβερνοεκφοβισμού στο γυμνάσιο και στο λύκειο να μειώνεται η συχνότητα τέτοιων περιστατικών.

1.1.6 Ο κυβερνοεκφοβισμός στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης

Με την πάροδο του χρόνου, πολλοί νέοι προσελκύονται από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης όπως το Instagram, το Snapchat, το Twitter, μία τάση που έχει οδηγήσει στην αύξηση των περιστατικών κυβερνοεκφοβισμού σε αυτά τα περιβάλλοντα

(Hinduja & Patchin, 2014). Έχουν γίνει ιδιαίτερα δημοφιλή στον τρόπο με τον οποίο επικοινωνούν οι έφηβοι μεταξύ τους. Παρόλο που η χρήση αυτών μπορεί να έχει θετικά αποτελέσματα, όπως η κοινωνική εμπλοκή, η εκπαίδευση και η ανάπτυξη ταυτότητας, μπορεί επίσης να συνδεθεί με κοινωνική απόρριψη, κατάθλιψη και άλλα αρνητικά αποτελέσματα στην ευεξία των ατόμων, όπως ο κυβερνοεκφοβισμός (O’Keeffe, Clarke-Pearson, & Council on Communications and Media, 2011). Ο Nocentini και οι συνεργάτες του (2010) προτείνουν τέσσερις κατηγορίες του κυβερνοεκφοβισμού στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και είναι οι ακόλουθες: α) γραπτές ή λεκτικές συμπεριφορές που μπορούν να συμβούν με άμεσα μηνύματα μέσω Facebook, με φωνητικά μηνύματα, σχόλια και συνομιλίες, β) οπτικές συμπεριφορές ανεβάζοντας ή δημοσιεύοντας υλικό όπως φωτογραφίες ή βίντεο στο Facebook, γ) σκόπιμος αποκλεισμός ενός ατόμου από μια ομάδα του Facebook και δ) μίμηση ενός ατόμου κλέβοντας τους κωδικούς του και παραβιάζοντας τον προσωπικό του λογαριασμό.

1.1.7 Παράγοντες για την εμπλοκή στον κυβερνοεκφοβισμό

Στην προσπάθεια κατανόησης του φαινομένου, πλήθος ερευνών έχουν μελετήσει τους δείκτες του κυβερνοεκφοβισμού από διαφορετικές οπτικές, συμπεριλαμβάνοντας την έκθεση στα μέσα μαζικής ενημέρωσης και επικοινωνίας, προσωπικούς και περιβαλλοντικούς παράγοντες (Charalampous et al., 2018; Chen et al., 2016; Fanti et al., 2012; Hinduja & Patchin, 2008; Mishna et al., 2012). Η κοινωνικό-γνωστική θεωρία (Bandura, 1986) και το μοντέλο επίδρασης στα μέσα μαζικής ενημέρωσης και επικοινωνίας φαίνεται να είναι ένα πολλά υποσχόμενο θεωρητικό πλαίσιο για την εξερεύνηση του φαινομένου του κυβερνοεκφοβισμού (Chen et al., 2016). Σύμφωνα με αυτό, προσωπικοί και περιβαλλοντικοί παράγοντες επηρεάζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά (Bandura, 1986), καθώς και παράγοντες

που σχετίζονται με την έκθεση στα μέσα μαζικής επικοινωνίας και ενημέρωσης, και επηρεάζουν την εμπλοκή σε περιστατικά κυβερνοεκφοβισμού. Οι παράγοντες που σχετίζονται με τον συμβατικό εκφοβισμό πιθανόν να σχετίζονται και με τον κυβερνοεκφοβισμό, και τα ηλεκτρονικά μέσα και το διαδίκτυο να είναι καινούρια εργαλεία για να εκφράσουν τέτοιες συμπεριφορές (Hinduja & Patchin, 2008). Τέλος, διαφορές στο φύλο και δημογραφικά χαρακτηριστικά συνυπολογίζονται στην αιτιολογία του φαινομένου.

1.1.7.1 Παράγοντες κινδύνου για την εμπλοκή στον κυβερνοεκφοβισμό

Η ριψοκίνδυνη χρήση της τεχνολογίας πληροφοριών και επικοινωνίας (π.χ. η κοινοποίηση προσωπικών κωδικών σε φίλους, η συνομιλία με άτομα στο διαδίκτυο που είναι άγνωστοι στην πραγματική ζωή), η συχνότητα χρήσης αυτής, η έκθεση σε βίβια προγράμματα στην τηλεόραση, σε ταινίες και βιντεοπαιχνίδια, η διάπραξη συμβατικού εκφοβισμού, η ηθική αποδέσμευση, η κατάθλιψη, ο ναρκισσισμός, τα ψυχοπαθητικά χαρακτηριστικά, η αυτο-αποτελεσματικότητα, η θυματοποίηση στον συμβατικό εκφοβισμό και οι κοινωνικές νόρμες φαίνονται να είναι παράγοντες κινδύνου για τη διάπραξη κυβερνοεκφοβισμού (Chen et al., 2016; Fantì et al., 2012; Mishna et al., 2012).

Η ηλικία επίσης φαίνεται να είναι ένας σημαντικός παράγοντας κινδύνου για τη διάπραξη του κυβερνοεκφοβισμού. Μαθητές μεγαλύτερης ηλικίας και μαθητές που βρίσκονται στην εφηβεία βρίσκονται σε μεγαλύτερο κίνδυνο για εμπλοκή σε τέτοια περιστατικά (Charalampous et al., 2018; Li, 2006). Καθώς αυξάνεται η ηλικία φαίνεται να αυξάνεται και η διάπραξη του κυβερνοεκφοβισμού, ίσως γιατί αυξάνεται η χρήση της τεχνολογίας των πληροφοριών και της επικοινωνίας και τα άτομα να

μεταφέρουν τον συμβατικό εκφοβισμό στο διαδίκτυο (Chen et al., 2016; Fan et al., 2016; Mishna et al., 2012).

Ακόμη, η συχνότητα χρήσης των μέσων κοινωνικής δικτύωσης έχει ισχυρότερη συσχέτιση με τη διάπραξη του κυβερνοεκφοβισμού σε σχέση με τη συχνότητα χρήσης του διαδικτύου και των ηλεκτρονικών μέσων (Chen et al., 2016). Ο κυβερνοεκφοβισμός φαίνεται να λαμβάνει χώρα πιο συχνά στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Kwan & Skoric, 2013; Smith et al., 2008).

Όσον αφορά στην κυβερνική θυματοποίηση, η ριψοκίνδυνη χρήση της τεχνολογίας πληροφοριών και επικοινωνίας, η συχνότητα χρήσης αυτής, η θυματοποίηση στον συμβατικό εκφοβισμό, η διάπραξη συμβατικού εκφοβισμού, η κατάθλιψη, η ηθική αποδέσμευση και η έκθεση σε βίαια προγράμματα στην τηλεόραση, σε ταινίες και βιντεοπαιχνίδια φαίνεται να είναι προβλεπτικοί παράγοντες (Chen et al., 2016; Fanti et al., 2012).

Τέλος, κάποιες έρευνες υποστηρίζουν πως τα αγόρια βρίσκονται σε μεγαλύτερο κίνδυνο εμπλοκής στη διάπραξη και τη θυματοποίηση στον κυβερνοχώρο (Fanti et al., 2012; Li, 2007).

1.1.7.2 Προστατευτικοί παράγοντες για την εμπλοκή στον κυβερνοεκφοβισμό

Από την άλλη πλευρά, η αυτοεκτίμηση, η σχολική συνέπεια, η διαχείριση των συναισθημάτων, η αποτελεσματικότητα στην υπεράσπιση του εαυτού, η γονεϊκή αλληλεπίδραση και παρέμβαση και τέλος η κοινωνική υποστήριξη από φίλους και οικογένεια φαίνεται να λειτουργούν ως προστατευτικοί παράγοντες τόσο στη διάπραξη του κυβερνοεκφοβισμού όσο και στην κυβερνική θυματοποίηση (Chen et al., 2016; Fanti et al., 2012).

Πιο συγκεκριμένα, η καλή σχέση ανάμεσα σε έναν φροντιστή και ένα παιδί μπορεί να μειώσει την πιθανότητα να εμπλακεί το άτομο σε περιστατικά κυβερνοεκφοβισμού (Ybarra & Mitchell, 2004). Τα παιδιά που αλληλεπιδρούν συχνά με τους γονείς τους είναι λιγότερο πιθανόν να εκφοβίσουν άλλους (Chen et al., 2016). Οι έφηβοι που αναφέρουν υψηλά επίπεδα κοινωνικής υποστήριξης από την οικογένεια, μειώνουν την εμπλοκή τους στον κυβερνοεκφοβισμό (Fanti et al., 2012).

Μια διαχρονική μελέτη των Fanti και των συνεργατών του (2012) έδειξε πως, ειδικά για τα παιδιά που ζουν σε μονογονεϊκές οικογένειες και έχουν χαμηλή κοινωνική υποστήριξη από φίλους, η κοινωνική υποστήριξη από την οικογένεια μπορεί να τα προστατεύσει από την κυβερνική θυματοποίηση. Δηλαδή, έφηβοι που μπορεί να μην νιώθουν ισχυρή υποστήριξη από φίλους, μπορούν να νιώσουν ασφάλεια από τη γονεϊκή υποστήριξη και να αποφύγουν την εμπλοκή σε παρόμοια περιστατικά.

Επιπλέον, ένα θετικό σχολικό κλίμα συνδέεται αρνητικά με κάθε μορφή κυβερνοεκφοβισμού (Williams & Guerra, 2007). Συμβάλλει σε μια πιο συνεπή παρακολούθηση, περισσότερα επιτεύγματα και μαθητικά αποτελέσματα (Hinduja & Patchin, 2014). Σε ένα τέτοιο περιβάλλον οι εκπαιδευτικοί επιδεικνύουν συναισθηματική υποστήριξη, μια ζεστή ατμόσφαιρα φροντίδας, μια εστίαση σε ακαδημαϊκά αποτελέσματα και προώθηση μιας υγιούς αυτοεκτίμησης συμβάλλοντας στη μείωση ανεπιθύμητων συμπεριφορών, όπως του κυβερνοεκφοβισμού (Hinduja & Patchin, 2014).

1.2 Ψυχοπαθητικά χαρακτηριστικά

1.2.1 Ο ορισμός της ψυχοπάθειας

Η ψυχοπάθεια είναι χαρακτηριστικό της Διαταραχής Διαγωγής (ΔΔ) και της Αντικοινωνικής Διαταραχής Προσωπικότητας (ΑΔΠ). Ο Hare (1993) περιέγραψε τα

παρακάτω ως χαρακτηριστικά και συμπεριφορές της ψυχοπαθητικής προσωπικότητας: επιφανειακή γοητεία, υπερβολική αίσθηση προσωπικού μεγαλείου, τάση προς πλήξη, παθολογικά ψέματα, συμπεριφορές χειραγώγησης, απουσία τύψεων ή μεταμέλειας, ρηχότητα συναισθήματος, έλλειψη ενσυναίσθησης, παρασιτικός τρόπος ζωής, αδυναμία ελέγχου της συμπεριφοράς, ασύδοτη συμπεριφορά, πρώιμα προβλήματα συμπεριφοράς, έλλειψη κινήτρων, παρορμητική συμπεριφορά, ανευθυνότητα, αδυναμία ανάληψης προσωπικής ευθύνης, ευκαιριακές διαπροσωπικές σχέσεις και νεανική παραβατικότητα. Τα χαρακτηριστικά αυτά αντανακλούν σε τρεις υποκλίμακες: α) τη διαπροσωπική, που χαρακτηρίζεται από μεγαλομανία, εγωκεντρισμό, επιφανειακή γοητεία, ναρκισσισμό, ψέματα και χειριστικότητα, β) τη συμπεριφορική, που χαρακτηρίζεται από αναζήτηση συγκινήσεων, παρορμητικότητα και ανευθυνότητα και γ) τη συναισθηματική με έλλειψη ενοχών, απάθεια, σκληρότητα και έλλειψη ενσυναίσθησης (Farrington, 2005; Hare, 1993; Orue & Calvete, 2016).

Ο Checkley (1976) περιγράφει τα άτομα με ψυχοπαθητικά χαρακτηριστικά ως υπεροπτικά, με επιβλαβή και ανεύθυνη αντικοινωνική συμπεριφορά, επιφανειακή γοητεία και απουσία ενσυναίσθησης ή ενοχής.

1.2.2 Τα ψυχοπαθητικά χαρακτηριστικά στην εφηβεία

Τα ψυχοπαθητικά χαρακτηριστικά συνδέονται με κοινωνικοσυναισθηματικές δυσκολίες και αντικοινωνική συμπεριφορά (Blair, 2013; Frick 2009). Για δεκαετίες τα χαρακτηριστικά αυτά μελετήθηκαν σε ενήλικες, ωστόσο αρκετές έρευνες έχουν αναδείξει τη χρησιμότητά τους ανάμεσα σε παιδιά και εφήβους σε μια προσπάθεια κατανόησης της αναπτυξιακής πορείας της αντικοινωνικής συμπεριφοράς (Frick, 2006; Salekin & Lynam, 2010).

Τα ψυχοπαθητικά χαρακτηριστικά έχουν συσχετιστεί με την εκδήλωση αντικοινωνικής συμπεριφοράς σε νέους, όπως προβλήματα συμπεριφοράς, επιθετικότητα και παραβατικότητα (Fanti, Frick, & Georgiou, 2008; Frick, 2006).

Οι Kokkinos, Charalampous και Davazoglou (2010) έδειξαν πως τα ψυχοπαθητικά είναι τα πιο σημαντικά από τα προσωπικά χαρακτηριστικά που διαμορφώνουν τις αντιλήψεις των μαθητών σχετικά με τις διαπροσωπικές συμπεριφορές των δασκάλων τους.

Επίσης παιδιά με υψηλό σκορ στα σκληρά και απαθή χαρακτηριστικά δηλώνουν λιγότερη επαφή και σύνδεση με το σχολείο (Fanti, Colins, Andershed, & Sikki, 2017).

1.2.3 Τα ψυχοπαθητικά χαρακτηριστικά ως παράγοντας κινδύνου για την εμπλοκή στον κυβερνοεκφοβισμό

Προηγούμενες έρευνες έχουν δείξει πως τα ψυχοπαθητικά χαρακτηριστικά, κυρίως τα σκληρά και απαθή χαρακτηριστικά (callous-unemotional traits), που αναφέρονται σε μια συγκεκριμένη συναισθηματική (απουσία ενοχών, περιορισμένη εκδήλωση συναισθήματος) και διαπροσωπική (αποτυχία στην εκδήλωση ενσυναίσθησης, εκμετάλλευση άλλων για προσωπικό όφελος) διάσταση, είναι σημαντικός παράγοντας για να προβλέψει αντικοινωνική και επιθετική συμπεριφορά ανάμεσα στους νέους (Frick & Dickens, 2006). Αυτή η κατηγορία έχει μελετηθεί περισσότερο (Orue & Calvete, 2016) και υπάρχουν αρκετές έρευνες που δείχνουν ότι σχετίζεται και με τον παραδοσιακό (Fanti et al., 2008) και με τον κυβερνοεκφοβισμό σε εφήβους (Fanti et al., 2012; Orue & Andershed, 2015). Ωστόσο τόσο η συμπεριφορική διάσταση της ψυχοπάθειας, η οποία περιλαμβάνει την ανευθυνότητα και την παρορμητικότητα, όσο και η διαπροσωπική διάσταση, που χαρακτηρίζεται από

μεγαλομανία και χειριστικότητα σχετίζονται με τον παραδοσιακό και τον κυβερνοεκφοβισμό (Orue & Andershed, 2015).

Σε μια διαχρονική μελέτη ο Fantí και οι συνεργάτες του (2012) μελετώντας Κύπριους εφήβους αναφέρουν πως αυτά τα σκληρά και απαθή χαρακτηριστικά επηρεάζουν τη διάπραξη του κυβερνοεκφοβισμού ένα χρόνο αργότερα, περισσότερο από τη διάπραξη εκφοβισμού και κυβερνοεκφοβισμού ένα χρόνο πριν. Παρόμοια ευρήματα υπάρχουν και σε άλλες διαχρονικές μελέτες σχετικά με την επίδραση των ψυχοπαθητικών χαρακτηριστικών στη διάπραξη του κυβερνοεκφοβισμού (Orue & Calvete, 2016; Stylianou, Charalampous, & Stavrinides, 2019).

Οι Charalampous, Ioannou, Georgiou και Stavrinides (2020) διερεύνησαν πώς τα ψυχοπαθητικά χαρακτηριστικά, η ηθική αποδέσμευση και το σχολικό κλίμα σχετίζονται με τη διάπραξη του κυβερνοεκφοβισμού και την κυβερνική θυματοποίηση λαμβάνοντας υπόψιν τα διαφορετικά επίπεδα ψυχοπάθειας (υψηλή, μεσαία, χαμηλή) και το φύλο των συμμετεχόντων ηλικίας 15 έως 18 ετών. Τα ευρήματα έδειξαν πως στα αγόρια με υψηλή ψυχοπάθεια, τα ψυχοπαθητικά χαρακτηριστικά είναι η κύρια μεταβλητή που επηρεάζει την εμπλοκή τους στον κυβερνοεκφοβισμό, ενώ για τα κορίτσια τα ψυχοπαθητικά χαρακτηριστικά ήταν σημαντικός προβλεπτικός παράγοντας για τον κυβερνοεκφοβισμό ανεξάρτητα από το επίπεδο της ψυχοπάθειας που βρίσκονταν με πιο δυνατή συσχέτιση στην ομάδα της υψηλής ψυχοπάθειας (Charalampous et al., 2020).

Τέλος, σε μια διαχρονική έρευνα των Lopez-Larrapaga & Orue (2019) ελέγχθηκε ο προβλεπτικός ρόλος της σχέσης των ψυχοπαθητικών χαρακτηριστικών (σκληρά και απαθή χαρακτηριστικά, μεγαλομανία-χειριστικότητα, παρορμητικότητα-ανευθυνότητα) στην εμπλοκή εφήβων ηλικίας 14 έως 19 ετών σε περιστατικά

κυβερνοεκφοβισμού. Η μεγαλομανία-χειριστικότητα και η παρορμητικότητα-ανευθυνότητα μπορούσαν να προβλέψουν τη διάπραξη κυβερνοεκφοβισμού μακρόχρονα, ενώ τα σκληρά και απαθή χαρακτηριστικά εξηγούσαν τέτοιες συμπεριφορές μόνο όταν η παρορμητικότητα ήταν υψηλή. Ακόμη η συσχέτιση μεγαλομανίας και παρορμητικότητας ήταν σημαντική και η καθεμιά από αυτές τις διαστάσεις είχε προβλεπτικό ρόλο ανεξάρτητα από τις άλλες μεταβλητές (Lopez-Larrapaga & Orue, 2019).

1.3 Κοινωνική υποστήριξη

1.3.1 Ο ορισμός και οι μορφές της κοινωνικής υποστήριξης

Έχουν δοθεί διάφοροι ορισμοί για την κοινωνική υποστήριξη στη βιβλιογραφία ανάλογα με το θέμα και τη διάσταση που εξετάζει ο κάθε ερευνητής. Οι Shumaker και Brownell (1984) χαρακτηρίζουν την κοινωνική υποστήριξη ως μια ανταλλαγή πόρων ανάμεσα σε δύο τουλάχιστον άτομα, που προσλαμβάνονται από τον πάροχο ή τον αποδέκτη με σκοπό να βελτιωθεί η ευημερία του παραλήπτη. Ο Lin (1986) αναφέρει την κοινωνική υποστήριξη ως υποκειμενικά ή πραγματικά, πρακτικά και/ή εκφραστικά εφόδια που παρέχονται από την κοινωνία, τα κοινωνικά δίκτυα και τα άτομα εμπιστοσύνης. Επίσης, ορίζεται ως οι αντιλήψεις ενός ατόμου για γενική υποστήριξη ή συγκεκριμένες υποστηρικτικές συμπεριφορές από άτομα στο κοινωνικό τους δίκτυο, η οποία βελτιώνει τη λειτουργία του και/ή μπορεί να τον αποτρέψει από αρνητικά αποτελέσματα (Malecki & Demaray, 2002). Τέλος, η κοινωνική υποστήριξη αναφέρεται ως η αντίληψη ενός ατόμου όσον αφορά στη φροντίδα, εκτίμηση και συμπερίληψή του από την οικογένεια, τους συνομηλίκους και τους δασκάλους και μπορεί να διαδραματίζει ένα πολύ σημαντικό ρόλο σαν προστατευτικός παράγοντας στις επιπτώσεις της θυματοποίησης από ομοτίμους (Saylor & Leach, 2009).

Ο Tardy (1985) σε μια χρήσιμη καταγραφή των πέντε κυρίων διαστάσεων πρότεινε πως ο καλύτερος τρόπος να διευκρινίσεις τις διαφορές στον ορισμό και την προσέγγιση της κοινωνικής υποστήριξης είναι να προσδιορίσεις: την κατεύθυνση (η υποστήριξη μπορεί να παρέχεται ή να λαμβάνεται), τη διάθεση (διαθεσιμότητα έναντι της χρήσης των πηγών υποστήριξης), την περιγραφή της κοινωνικής υποστήριξης έναντι της αξιολόγησης από την ικανοποίηση της υποστήριξης, το περιεχόμενο (τι μορφή παίρνει η υποστήριξη) και το δίκτυο (ποιο κοινωνικό σύστημα ή συστήματα παρέχουν την υποστήριξη).

Σε μια ανασκόπηση της βιβλιογραφίας οι Ποντισίδης και Μπελλάλη (2015), που καταγράφουν κατηγοριοποιήσεις από διάφορες έρευνες, εντοπίζουν πως ένας κύριος διαχωρισμός μπορεί να αναφέρεται στην αντικειμενική (*actual, received or enacted support*) και στην αντιλαμβανόμενη ή υποκειμενική (*perceived or subjective support*) (Gurung όπως αναφέρεται στο Ποντισίδης & Μπελλάλη, 2015). Στη δεύτερη περίπτωση, η κοινωνική υποστήριξη αναφέρεται στη διαθεσιμότητα και στην αποτελεσματικότητα από αυτό που λαμβάνει το άτομο και μπορεί να είναι θετική ή αρνητική. Πολλοί ερευνητές θεωρούν πως η προσλαμβανόμενη ή αντιλαμβανόμενη κοινωνική υποστήριξη μπορεί να προβλέψει καλύτερα την ψυχολογική κατάσταση του ατόμου σε σχέση με την αντικειμενική κοινωνική υποστήριξη (Zimet, Dahlem, Zimet, & Farley, 1988).

Όσον αφορά στον τρόπο λειτουργίας της, δύο θεωρητικά μοντέλα εξηγούν το ρόλο που έχει στην αντιμετώπιση καθημερινών καταστάσεων ή στρεσογόνων γεγονότων. Η κοινωνική υποστήριξη μπορεί να επιδρά άμεσα ή να λειτουργεί σαν ρυθμιστής (*buffer model*) σε καταστάσεις μεγάλου στρες, βοηθώντας το άτομο σε όλες τις περιστάσεις (Zimet et al., 1988).

1.3.2 Η κοινωνική υποστήριξη στην εφηβεία

Η εφηβεία είναι μια αναπτυξιακή περίοδος που χαρακτηρίζεται από ραγδαίες φυσικές, γνωστικές και ψυχοκοινωνικές αλλαγές. Είναι περίοδος σχηματισμού ταυτότητας, αυτο-εξερεύνησης και πειραματισμού και επίσης συνδέεται συχνότερα με το κοινωνικό περιβάλλον των ατόμων για την ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους (Hinduja & Patchin, 2014). Ψυχοκοινωνικά οι έφηβοι αναζητούν αυτονομία από τους γονείς και στρέφονται στους φίλους και τους ομοτίμους για κοινωνική υποστήριξη (Hong & Espelage, 2012). Μάλιστα, στη μέση εφηβεία οι στενοί φίλοι αποτελούν τις κύριες πηγές οικειότητας και αποκάλυψης παρέχοντας συναισθηματική και κοινωνική υποστήριξη (Wilkinson, 2004). Τέλος, δύο διαστάσεις της κοινωνικής υποστήριξης, που αφορούν το μέγεθος αυτής και την ικανοποίηση από την αντιλαμβανόμενη κοινωνική υποστήριξη, μπορούν να είναι ζωτικές στη διαχείριση στρεσογόνων καταστάσεων από τους εφήβους (Bruwer, Emsley, Kidd, Lochner, & Seedat, 2008).

Η κοινωνική υποστήριξη που μπορεί να παρέχεται από την οικογένεια και τους φίλους, διαδραματίζει σημαντικό ρόλο τόσο στη διατήρηση της υγείας και στην ανάρρωση από μια ασθένεια, όσο και στη δημιουργία μιας θετικής συναισθηματικής εμπειρίας, την αίσθηση του ελέγχου και της αυτοεκτίμησης σε δύσκολες καταστάσεις στη ζωή ενός εφήβου (Bruwer et al, 2008). Οι γονείς μπορούν να προσφέρουν ψυχολογική και πρακτική υποστήριξη στους εφήβους σε καθημερινά ζητήματα αλλά και σε περιόδους κρίσης (Frey & Röthlisberger, 1994). Η γονική υποστήριξη έχει συνδεθεί αρνητικά με την κακή ρύθμιση των εφήβων και θετικά με την αυτοεκτίμηση και τις διαπροσωπικές σχέσεις (Ubertini, 2010). Ωστόσο, ζωτικό ρόλο στην ψυχολογική κατάσταση των εφήβων διαδραματίζει η κοινωνική υποστήριξη και από το φιλικό περιβάλλον. Συνήθως οι έφηβοι απευθύνονται στους φίλους τους για

θέματα που αφορούν την καθημερινή ζωή (Frey & Röthlisberger, 1994). Η υψηλή υποστήριξη από φίλους έχει συνδεθεί με λιγότερα προβλήματα συμπεριφοράς σε σχέση με άτομα που έχουν χαμηλή υποστήριξη από συνομηλίκους και ειδικά η υποστήριξη από συμμαθητές έχει συνδεθεί με συναισθηματική ρύθμιση του ατόμου, για παράδειγμα σε θέματα αυτοεκτίμησης και άγχους (Ubertini, 2010).

Ακόμη, ένα υποστηρικτικό σχολικό κλίμα, δηλαδή η θετική και φιλική ατμόσφαιρα που επικρατεί σε κάθε σχολείο εντός και εκτός της σχολικής τάξης (Μπαμπάλης, 2011), φαίνεται να επηρεάζει την αυτορρύθμιση και την προσαρμογή μαθητών, είτε αντιμετωπίζουν δυσκολίες είτε όχι. Η υψηλή κοινωνική υποστήριξη από αυτό το πλαίσιο συσχετίστηκε σε χαρισματικούς μαθητές με υψηλότερους βαθμούς και λιγότερες απουσίες, ενώ σε μαθητές με μεγάλο κίνδυνο αποτυχίας οι διάφοροι τύποι κοινωνικής υποστήριξης συνδέθηκαν θετικά με μεγαλύτερη σχολική αποτελεσματικότητα, καλύτερους βαθμούς, περισσότερη συμμετοχή και μεγαλύτερη ικανοποίηση από το σχολείο (Ubertini, 2010).

Όσον αφορά στο φύλο τα κορίτσια φαίνεται να προσλαμβάνουν μεγαλύτερη κοινωνική υποστήριξη από τα αγόρια, χωρίς όμως να υπάρχουν διαφορές σε γονείς και δασκάλους (Frey & Röthlisberger, 1994). Ωστόσο ανεξάρτητα από το φύλο, οι έφηβοι φαίνεται να αυξάνουν τα επίπεδα αυτοεκτίμησης όταν αυξάνεται και η κοινωνική υποστήριξη που λαμβάνουν. Η αυτοπεποίθηση των εφήβων και ο τρόπος που αντιλαμβάνονται άλλα άτομα επηρεάζουν την αντίληψή τους για την κοινωνική υποστήριξη και αντίθετα η προσλαμβανόμενη κοινωνική υποστήριξη και η ποιότητα από τους σημαντικούς άλλους στις ζωές τους επηρεάζει την αυτοπεποίθησή τους (Ikiz & Cakar-Savi, 2010).

1.3.3 Η κοινωνική υποστήριξη ως προστατευτικός παράγοντας για την εμπλοκή στον κυβερνοεκφοβισμό

Σύμφωνα με τα παραπάνω, ένας από τους παράγοντες που δρουν προστατευτικά και αποτρέπουν τους εφήβους να εμπλακούν σε ανεπιθύμητες συμπεριφορές, όπως ο κυβερνοεκφοβισμός, είναι η κοινωνική υποστήριξη. Ένα θετικό σχολικό κλίμα και μια ισχυρή κοινωνική υποστήριξη από φίλους σχετίζονται αρνητικά με τον λεκτικό και τον σωματικό εκφοβισμό αλλά και τον κυβερνοεκφοβισμό (Williams & Guerra, 2007). Μαθητές που διαπράττουν κυβερνοεκφοβισμό ή βιώνουν κυβερνική θυματοποίηση αντιλαμβάνονται ένα λιγότερο υποστηρικτικό σχολικό κλίμα σε σχέση με μαθητές που δεν εμπλέκονται σε παρόμοια περιστατικά και διαφωνούν με δηλώσεις όπως «αισθάνομαι ασφαλής στο σχολείο» και «αισθάνομαι ότι οι δάσκαλοί μου νοιάζονται για εμένα» (Hinduja & Patchin, 2014). Η Calvete και οι συνεργάτες της (2010) σε ένα δείγμα 1.431 εφήβων ηλικίας 12-17 ετών επιβεβαίωσαν πως αυτοί που διαπράττουν κυβερνοεκφοβισμό έχουν χαμηλότερη αντίληψη της κοινωνικής υποστήριξης από φίλους.

Από την πλευρά τους, τα θύματα αναφέρουν πως οι δάσκαλοι και οι ομότιμοί τους είναι ανίκανοι και απρόθυμοι να σταματήσουν τον εκφοβισμό, αντίληψη που οδηγεί σε χαμηλή κοινωνική υποστήριξη (Smokowski et al., 2014). Αυτά τα άτομα που θυματοποιούνται επανειλημμένα μπροστά σε άλλους νιώθουν απροστάτευτα και μόνα και είναι πιθανόν να βιώνουν χαμηλά επίπεδα κοινωνικής υποστήριξης από την οικογένειά τους και να δηλώνουν χαμηλή υποστήριξη από τη μητέρα (Holt & Espelage, 2007). Σε θέματα κυβερνοεκφοβισμού, ένα ισχυρό και υποστηρικτικό περιβάλλον από φίλους μπορεί να παρέμβει και να προστατέψει ένα θύμα κοινοποιώντας υποστηρικτικά μηνύματα στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, σε αντίθεση με τον παραδοσιακό εκφοβισμό όπου ο θύτης μπορεί να είναι πιο ισχυρός

σε σχέση με το θύμα ή τους παρατηρητές (Smokowski et al., 2014). Ωστόσο, οι Ševčíková, Macháčková, Wright, Dědková και Černá (2015) εντόπισαν πως θύματα του κυβερνοεκφοβισμού, που είχαν φτωχές σχέσεις είτε με γονείς είτε με συνομηλίκους, ήταν λιγότερο πιθανό να ζητήσουν βοήθεια. Τα θύματα του κυβερνοεκφοβισμού αναφέρουν χαμηλότερα επίπεδα κοινωνικής υποστήριξης γενικότερα σε σχέση με τα μη θύματα (Smokowski, 2014).

Τέλος, υπάρχουν ενδείξεις σε έρευνες που αναφέρουν τον πιθανό ρόλο που διαδραματίζουν και οι γονείς προστατεύοντας τους εφήβους από την εμπλοκή τους στο φαινόμενο του κυβερνοεκφοβισμού. Ο Fanti και οι συνεργάτες του (2012) σε μια διαχρονική έρευνα εντοπίζουν πως οι έφηβοι που δηλώνουν υψηλή κοινωνική υποστήριξη από τους γονείς, αναφέρουν λιγότερα περιστατικά κυβερνοεκφοβισμού ή θυματοποίησης. Σημαντικό είναι επίσης πως οι έφηβοι, που ζουν σε μονογονεϊκές οικογένειες με υψηλή κοινωνική υποστήριξη από τους γονείς τους, φαίνεται να προστατεύονται από τη κυβερνηκή θυματοποίηση, όταν οι φίλιες του δεν είναι αρκετά υποστηρικτικές (Fanti et al., 2012).

1.4 Η παρούσα έρευνα

Αρκετές μελέτες έχουν δείξει πως τα ψυχοπαθητικά χαρακτηριστικά σχετίζονται με κοινωνικοσυναισθηματική δυσλειτουργία και αντικοινωνική συμπεριφορά στους νέους (Frick, 2009). Αυτά τα χαρακτηριστικά αντανακλώνται σε τρεις διαστάσεις: α) τη διαπροσωπική, β) τη συμπεριφορική και γ) τη συναισθηματική (Farrington, 2005). Στη βιβλιογραφία τα ψυχοπαθητικά χαρακτηριστικά έχουν συνδεθεί με τον κυβερνοεκφοβισμό και είναι ένας από τους παράγοντες που αφορά στην εμπλοκή των εφήβων σε αυτόν (Charalampous et al., 2020; Fanti et al., 2012; Orue & Calvete, 2016).

Η αντιλαμβανόμενη κοινωνική υποστήριξη, η οποία αναφέρεται στο κατά πόσο είναι διαθέσιμη και αποτελεσματική από αυτή που λαμβάνει το άτομο, θεωρείται πως μπορεί να προβλέψει καλύτερα την ψυχολογική κατάσταση του ατόμου σε σχέση με την αντικειμενική κοινωνική υποστήριξη (Zimet et al., 1988). Η αντιλαμβανόμενη κοινωνική υποστήριξη μπορεί να προέρχεται από τρεις πηγές, την οικογένεια, τους φίλους και τους σημαντικούς άλλους στη ζωή ενός εφήβου και διαδραματίζει έναν πολύ σημαντικό ρόλο σαν προστατευτικός παράγοντας στην εμπλοκή ατόμων στον κυβερνοεκφοβισμό (Calvete et al., 2010; Fanti et al., 2012; Hinduja & Patchin, 2014; Williams & Guerra, 2007).

Τέλος, φαίνεται πως η ανάπτυξη των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, όπως το Facebook, καθώς και η συχνότητα χρήσης τους, τα έχουν μετατρέψει σε ένα πρόσφορο έδαφος στο οποίο λαμβάνει χώρα ο κυβερνοεκφοβισμός πιο συχνά (Kwan & Skoric, 2013; Smith et al., 2008).

Το πεδίο έρευνας στην Ελλάδα, όσον αφορά στη μελέτη του κυβερνοεκφοβισμού σε σχέση με τα ψυχοπαθητικά χαρακτηριστικά και της κοινωνικής υποστήριξης είναι περιορισμένο, παρά το ενδιαφέρον των επιστημόνων από διάφορες ειδικότητες να εξετάσουν το εν λόγω ζήτημα. Έτσι, η έλλειψη ερευνητικών δεδομένων αποτελεί τον βασικότερο λόγο επιλογής του συγκεκριμένου θέματος. Επιπρόσθετα, το μεγαλύτερο πλήθος ερευνών επικεντρώνεται στα θύματα, με αποτέλεσμα να μην υπάρχουν αρκετά δεδομένα για τους θύτες. Στην παρούσα μελέτη θα προσπαθήσουμε να επεκτείνουμε τα ευρήματα και να προτείνουμε μεθόδους πρόληψης και παρέμβασης του φαινομένου.

Σκοπός αυτής της έρευνας είναι η διερεύνηση των ψυχοπαθητικών χαρακτηριστικών ως παράγοντας κινδύνου για εμπλοκή σε περιστατικά κυβερνοεκφοβισμού και της

αντιλαμβανόμενης κοινωνικής υποστήριξης ως προστατευτικός παράγοντας σε τέτοια περιστατικά.

Πιο συγκεκριμένα η παρούσα μελέτη θα ερευνήσει τις τρεις διαστάσεις της ψυχοπάθειας (διαπροσωπική, συναισθηματική, συμπεριφορική) σε σχέση με τον κυβερνοεκφοβισμό και τον κυβερνοεκφοβισμό μέσω Facebook, όπως επίσης τον ρόλο των επιπέδων της αντιλαμβανόμενης κοινωνικής υποστήριξης (χαμηλή, μεσαία, υψηλή) από τρεις πηγές (οικογένεια, φίλοι, σημαντικοί άλλοι) στην ανάπτυξη του κυβερνοεκφοβισμού και του εκφοβισμού μέσω Facebook λόγω της επίδρασης των διαφορετικών διαστάσεων της ψυχοπάθειας.

Ως εκ τούτου θέτουμε τις ακόλουθες ερευνητικές υποθέσεις:

- Οι έφηβοι που εμπλέκονται σε κυβερνοεκφοβισμό κινδυνεύουν να εμπλακούν σε εκφοβισμό μέσω Facebook.
- Τα ψυχοπαθητικά χαρακτηριστικά μπορούν να προβλέψουν την εμπλοκή στον κυβερνοεκφοβισμό και τον εκφοβισμό μέσω Facebook, και πιο συγκεκριμένα η διαπροσωπική διάσταση θα συνδέεται ισχυρότερα.
- Τέλος, η αντιλαμβανόμενη κοινωνική υποστήριξη θα προστατεύει στην ανάπτυξη του κυβερνοεκφοβισμού και του εκφοβισμού μέσω Facebook, καθώς και τα υψηλά επίπεδα αυτής από την οικογένεια θα έχουν ισχυρότερη σύνδεση.

Κεφάλαιο 2: Μεθοδολογία της έρευνας

2.1 Συμμετέχοντες

Στην έρευνα συμμετείχαν συνολικά 254 μαθητές ηλικίας 15 έως 19 χρόνων που φοιτούσαν στην Α', Β' και Γ' τάξη του Λυκείου κατά το σχολικό έτος 2018-2019. Ο μέσος όρος της ηλικίας των συμμετεχόντων ήταν 16.17 χρονών (TA= 0.90).

Επιλέχθηκαν τυχαία 2 Δημόσια Γενικά Ενιαία Λύκεια του νομού Αττικής, 1 Ιδιωτικό Λύκειο του νομού Αττικής και 1 Επαγγελματικό Λύκειο του Νομού Καρδίτσας. Τα τμήματα από τα οποία λήφθηκε το δείγμα βρίσκονται σε αστικές και αγροτικές περιοχές κάτι που ικανοποιεί και το κριτήριο που τέθηκε στο σχεδιασμό της έρευνας για αντιπροσωπευτική κάλυψη του πληθυσμού της χώρας.

Ως προς το φύλο, το δείγμα αποτελείται από 134 κορίτσια και 120 αγόρια. Το 87.7% διέμενε σε αστική περιοχή και το 12.3% σε αγροτική περιοχή. Στον πίνακα που ακολουθεί φαίνεται αναλυτικά ο αριθμός των συμμετεχόντων παιδιών σε σχέση με το φύλο και το σχολείο που φοιτούν.

Πίνακας 1. Οι συμμετέχοντες στην έρευνα ανά φύλο και σχολείο.

	Αγόρια N (%)	Κορίτσια N (%)	Σύνολο N (%)
Σχολείο			
Δημόσιο	71 (59.2%)	88 (65.7%)	159 (62.6%)
Ιδιωτικό	4 (3.3%)	23 (17.2%)	27 (10.6%)
Επαγγελματικό	45 (37.5%)	23 (17.2%)	68 (26.8%)
Σύνολο	120 (100.0%)	134 (100.0%)	254 (100.0%)

2.2 Διαδικασία συλλογής δεδομένων

Για την υλοποίηση της έρευνας, απαραίτητη ήταν διασφάλιση της άδειας από τους διευθυντές των Λυκείων και από τους γονείς/ κηδεμόνες των μαθητών καθώς για να θεωρηθεί έγκυρη η συμμετοχή ενός παιδιού στο τελικό δείγμα έπρεπε αρχικά ο

γονέας/ κηδεμόνας να υπογράψει το έντυπο συγκατάθεσης και στη συνέχεια το παιδί να συμπληρώσει το ερωτηματολόγιο της έρευνας.

Η πρώτη επικοινωνία με τα σχολεία έγινε τηλεφωνικά και οι διευθυντές ενημερώθηκαν για την ειδικότητά μου, καθώς αναλύθηκαν οι σκοποί της έρευνας και ο τρόπος συλλογής των δεδομένων. Στη συνέχεια προγραμματίστηκε η επίσκεψή μου στο κάθε σχολείο, για να δοθούν τα έντυπα συγκατάθεσης των μαθητών και να μοιραστούν από τις διευθύνσεις των Λυκείων. Στη δεύτερη συνάντηση πραγματοποιήθηκε η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων από τους συμμετέχοντες, εφόσον οι γονείς/ κηδεμόνες είχαν συναινέσει, σε ομάδες των 20 ατόμων και παρουσία των εκπαιδευτικών τους. Οι μαθητές ενημερώνονταν προφορικά για τον σκοπό της έρευνας, την ελεύθερη συμμετοχή τους και την αποχώρησή τους οποιαδήποτε στιγμή το επιθυμούσαν. Τονίστηκε πως η συμμετοχή τους είναι ανώνυμη και πως οι απαντήσεις που θα δοθούν δε θα έχουν καμία επίπτωση στους ίδιους, στους βαθμούς τους ή στη συμπεριφορά των άλλων απέναντί τους.

2.3 Εργαλεία συλλογής δεδομένων

Στην παρούσα έρευνα, το ερωτηματολόγιο που χρησιμοποιήθηκε αποτελούταν από δύο μέρη, για την ορθότερη συλλογή των δεδομένων. Στο πρώτο μέρος του ερωτηματολογίου περιλαμβάνονταν 10 ερωτήσεις που αφορούσαν τα δημογραφικά στοιχεία των μαθητών. Συγκεκριμένα, οι μαθητές κλήθηκαν να καταγράψουν το φύλο, την ηλικία, το σχολείο και την τάξη στην οποία φοιτούν, το επίπεδο μόρφωσης και το επάγγελμα των γονέων/ κηδεμόνων, τον τόπο διαμονής, την ηλικία που δημιούργησαν λογαριασμό στο Facebook, τον κατά προσέγγιση αριθμό των φίλων που έχουν στο Facebook καθώς και ποια άλλα μέσα κοινωνικής δικτύωσης χρησιμοποιούν. Το δεύτερο μέρος ήταν ένας συνδυασμός 4 ψυχομετρικών εργαλείων.

Για τη μέτρηση των ψυχοπαθητικών χαρακτηριστικών των μαθητών χρησιμοποιήθηκε η κλίμακα Youth Psychopathic Traits Inventory (YPI) (Andershed, Kerr, Stattin, & Levander, 2002). Για την έρευνα χορηγήθηκε η ελληνική έκδοση, όπου το Cronbach's alpha ήταν στο σύνολο $\alpha = .884$.

Η συγκεκριμένη κλίμακα περιλαμβάνει 50 ερωτήσεις αυτοαναφοράς, οι οποίες κατανέμονται σε τρεις υποκλίμακες της ψυχοπάθειας: α) τη διαπροσωπική, β) τη συμπεριφορική και γ) τη συναισθηματική. Αναλυτικότερα, η κλίμακα μετρά την επιφανειακή γοητεία, όπως «Έχω την ικανότητα να εξαπατώ τους ανθρώπους χρησιμοποιώντας τη γοητεία και το χαμόγελό μου» (ερωτήσεις 6, 14, 27, 33, 38), τη μεγαλομανία, όπως «Είμαι καλύτερος από τους άλλους σχεδόν στα πάντα» (ερωτήσεις 10, 19, 30, 37, 41), τα ψέματα, όπως «Μερικές φορές πιάνω τον εαυτό μου να λέει ψέματα, όχι για κάποιο συγκεκριμένο λόγο» (ερωτήσεις 7, 24, 43, 47, 50), τη χειριστικότητα, όπως «Μπορώ να κάνω τους ανθρώπους να πιστέψουν σχεδόν οτιδήποτε» (11, 15, 20, 31, 46), την έλλειψη ενοχών «Το να νιώθεις ένοχος και να μετανιώνεις, όταν έχεις κάνει κάτι λάθος, είναι χάσιμο χρόνου» (ερωτήσεις 8, 21, 28, 44, 48), την έλλειψη συναισθήματος, όπως «Πολύ συχνά νιώθω ήρεμος, σε περιπτώσεις κατά τις οποίες οι άλλοι φοβούνται» (ερωτήσεις 2, 25, 36, 39, 45), την απάθεια-σκληρότητα, όπως «Πιστεύω ότι το κλάμα είναι σημάδι αδυναμίας, ακόμα κι αν δεν σε βλέπει κανένας» (ερωτήσεις 12, 17, 23, 35, 49), την αναζήτηση συγκινήσεων, όπως «Μου αρέσει να είμαι εκεί όπου συμβαίνουν συναρπαστικά πράγματα» (ερωτήσεις 1, 4, 22, 29, 42), την παρορμητικότητα, όπως «Θεωρώ τον εαυτό μου αρκετά αυθόρμητο (παρορμητικό) άτομο» (ερωτήσεις 3, 9, 18, 26, 32) και την ανευθυνότητα, όπως «Αν κέρδιζα πολλά λεφτά στο λαχείο θα παρατούσα το σχολείο ή τη δουλειά και θα έκανα μόνο πράγματα που είναι διασκεδαστικά» (5, 13, 16, 34, 40). Η μέτρηση των ερωτήσεων πραγματοποιείται με μια 5-βαθμη κλίμακα

τύπου Likert (0= δεν ισχύει καθόλου, 1= ισχύει ελάχιστα, 2= ισχύει λίγο, 3= ισχύει αρκετά, 4= ισχύει πάρα πολύ).

Το ψυχομετρικό εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε για τη μέτρηση της προσλαμβανόμενης κοινωνικής υποστήριξης ήταν η Πολυδιάστατη Κλίμακα Αντιλαμβανόμενης Κοινωνικής Υποστήριξης/ Multidimensional Scale of Perceived Social Support (MSPSS). Η επιλογή της συγκεκριμένης κλίμακας έγινε γιατί μετράει την αντιλαμβανόμενη κοινωνική υποστήριξη από τρεις πηγές, με αποτέλεσμα να είναι κατάλληλη για τη χορήγησή της σε ενήλικες και εφήβους διαφόρων πληθυσμών (Canty-Mitchell & Zimet, 2000). Στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιήθηκε η ελληνική έκδοση, όπου το Cronbach's alpha ήταν στο σύνολο $\alpha = .849$.

Το ερωτηματολόγιο περιλαμβάνει 12 ερωτήσεις οι οποίες κατανέμονται σε τρεις κατηγορίες. Συγκεκριμένα, η πρώτη κατηγορία αφορά στην υποστήριξη από την οικογένεια και περιλαμβάνει τις ερωτήσεις 3, 4, 8, 11 (όπως «Η οικογένειά μου πραγματικά προσπαθεί να με βοηθήσει»). Η δεύτερη κατηγορία αφορά στην υποστήριξη από τους σημαντικούς άλλους και περιλαμβάνει τις ερωτήσεις 1, 2, 5, 10 (όπως «Υπάρχει ένα ξεχωριστό άτομο στη ζωή μου, που νοιάζεται για τα συναισθήματά μου»). Τέλος, η τρίτη αφορά στην υποστήριξη από τους ομότιμους/φίλους και περιλαμβάνει τις ερωτήσεις 6, 7, 9, 12 (όπως «Οι φίλοι μου πραγματικά προσπαθούν να με βοηθήσουν»). Η μέτρηση των ερωτήσεων πραγματοποιείται με μια 7- βαθμη κλίμακα τύπου Likert (1= διαφωνώ πάρα πολύ, 2= διαφωνώ πολύ, 3= διαφωνώ μέτρια, 4= ουδέτερος/η, 5= συμφωνώ μέτρια, 6= συμφωνώ πολύ, 7= συμφωνώ πάρα πολύ).

Το ερωτηματολόγιο που χρησιμοποιήθηκε για τη μέτρηση του κυβερνοεκφοβισμού και της κυβερνοθυματοποίησης ήταν η Κλίμακα Κυβερνοεκφοβισμού/

Κυβερνοθυματοποίησης από την Κλίμακα Προσωπικών Εμπειριών/ Personal Experiences Checklist (PECK), καθώς επικεντρώνεται στις προσωπικές εμπειρίες εκφοβισμού του θύματος, οι οποίες αξιολογούνται ως προς τη συχνότητα με την οποία συμβαίνουν (Hunt, Peters, & Rapee, 2012). Η πιο συχνή μέθοδος για να αναγνωρίσουμε θύτες ή θύματα στον κυβερνοεκφοβισμό είναι μέσω ερωτηματολογίων αυτοαναφοράς (π.χ. Solberg & Olweus, 2003). Στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιήθηκε η μεταφρασμένη έκδοσή του στα ελληνικά και ο δείκτης Cronbach's alpha ήταν $\alpha = .853$ για τον κυβερνοεκφοβισμό και $\alpha = .837$ για την κυβερνοθυματοποίηση.

Το ερωτηματολόγιο PECK χωρίζεται σε τέσσερις κατηγορίες εκφοβισμού και συνολικά περιλαμβάνει 32 ερωτήσεις. Η πρώτη κατηγορία αφορά στον σχεσιακό-λεκτικό εκφοβισμό (11 ερωτήσεις), η δεύτερη στον κυβερνοεκφοβισμό/ κυβερνοθυματοποίηση (8 ερωτήσεις), η τρίτη στον φυσικό εκφοβισμό (9 ερωτήσεις) και η τέταρτη στον εκφοβισμό με βάση την πολιτισμική προέλευση (4 ερωτήσεις). Στην παρούσα έρευνα δόθηκαν μόνο οι 8 ερωτήσεις της κατηγορίας του κυβερνοεκφοβισμού και της κυβερνοθυματοποίησης. Το περιεχόμενο των ερωτήσεων είναι κοινό για τις δύο αυτές υποκατηγορίες και αλλάζει μόνο η σύνταξη (όπως «Λέω άσχημα πράγματα μέσω μηνυμάτων στο κινητό σε άλλα παιδιά»/ «Άλλα παιδιά μου λένε άσχημα πράγματα μέσω μηνυμάτων στο κινητό»). Η μέτρηση των ερωτήσεων γίνεται με μία 5-βαθμη κλίμακα τύπου Likert (1= ποτέ, 2= σπάνια, 3= μερικές φορές, 4= τις περισσότερες μέρες, 5= κάθε μέρα).

Για τη μέτρηση του εκφοβισμού μέσω Facebook χρησιμοποιήθηκε ένα ερωτηματολόγιο αυτοαναφοράς, που κατασκευάστηκε για τις ανάγκες παρόμοιων ερευνών από τον καθηγητή του τμήματος Ψυχολογίας στο Πανεπιστήμιο Κύπρου, Παναγιώτη Σταυρινίδη. Τα ερωτηματολόγια αυτού του είδους προσφέρουν

πληροφορίες μέσα από υποκειμενικές εμπειρίες που δε χρειάζονται να επαληθευτούν από άλλες πηγές (Graham, Bellmore, & Junonen, 2003). Αν κάποιος μαθητής δεν είχε προσωπικό λογαριασμό στο Facebook, συμπλήρωνε το συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο αναφερόμενος στο μέσο κοινωνικής δικτύωσης που χρησιμοποιούσε πιο συχνά. Το εργαλείο έδειξε ικανοποιητικά ψυχομετρικά χαρακτηριστικά στην παρούσα έρευνα και ο δείκτης Cronbach's alpha ήταν $\alpha = .940$.

Το συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο συμπεριλαμβάνει 20 ερωτήσεις και χωρίζεται σε δύο κατηγορίες σχετικά με εμπειρίες διάπραξης εκφοβισμού (ερωτήσεις 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20) ή θυματοποίησης (ερωτήσεις 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10) στο Facebook. Οι ερωτήσεις είναι κοινές και αλλάζει μόνο η σύνταξη αυτών (όπως «Μου στέλνουν απειλητικά μηνύματα στο Facebook»/ «Έστειλα απειλητικά μηνύματα σε κάποιον στο Facebook.»). Η μέτρηση των ερωτήσεων γίνεται με μία 5-βαθμη κλίμακα τύπου Likert (1= ποτέ, 2= σπάνια, 3= μερικές φορές, 4= συχνά, 5= πολύ συχνά).

2.4 Μέθοδος στατιστικής ανάλυσης

Η ανάλυση δεδομένων έγινε με τη χρήση του στατιστικού πακέτου SPSS- 23.0. Αναλυτικότερα, για τη μελέτη των ερωτηματολογίων χρησιμοποιήθηκε ο έλεγχος αξιοπιστίας Cronbach's Alpha σύμφωνα με τον οποίο ο γενικός δείκτης της κλίμακας ΥΠΙ ήταν .884, του ερωτηματολογίου MSPSS ήταν .849, της κλίμακας του Κυβερνοεκφοβισμού ήταν .853, της κλίμακας Κυβερνοθυματοποίησης ήταν .837 και τέλος του ερωτηματολογίου εκφοβισμού μέσω Facebook ήταν .940. Ακολούθως, υπολογίστηκαν οι συσχετίσεις μεταξύ των βασικών μεταβλητών της έρευνας. Διενεργήθηκαν αναλύσεις απλής γραμμικής παλινδρόμησης για τον έλεγχο των προβλεπτικών μοντέλων του κυβερνοεκφοβισμού και του εκφοβισμού μέσω

Facebook. Τέλος, έγιναν αναλύσεις ρύθμισης για εξέταση του πιθανώς προστατευτικού ρόλου των επιπέδων κοινωνικής υποστήριξης στην ανάπτυξη συμπεριφορών κυβερνοεκφοβισμού και εκφοβισμού μέσω Facebook, λαμβάνοντας υπόψη και τις επιδράσεις των ψυχοπαθητικών χαρακτηριστικών και ελέγχοντας για τις επιδράσεις του φύλου και της ηλικίας.

Κεφάλαιο 3: Αποτελέσματα της έρευνας

3.1 Παρουσίαση δημογραφικών στοιχείων

Το τελικό δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 254 μαθητές. Ο μέσος όρος της ηλικίας των συμμετεχόντων ήταν 16.17 χρονών (TA= 0.90) και οι ηλικίες τους κυμαίνονταν από 15 μέχρι 19 χρονών. Οι συμμετέχοντες δήλωσαν ότι η μέση ηλικία στην οποία δημιούργησαν λογαριασμό στο Facebook ήταν τα 12.45 χρόνια (TA= 1.77), ενώ η νεαρότερη ηλικία στην οποία κάποιος συμμετέχοντας δημιούργησε λογαριασμό ήταν τα 7 χρόνια. Το τελικό δείγμα αποτελούνταν από 134 κορίτσια και 120 αγόρια. Τα δημογραφικά στοιχεία του δείγματος παρουσιάζονται στον Πίνακα 2. Το δημοφιλέστερο μέσο κοινωνικής δικτύωσης φαίνεται να είναι το Instagram τόσο για τα αγόρια (N=109, 90.8%) όσο και για τα κορίτσια (N=127, 94.8%), ενώ δεύτερο σε προτίμηση είναι το Facebook σε ποσοστό 87.4% (N= 104) για τα αγόρια και 71.6% (N= 96) για τα κορίτσια.

Πίνακας 2. Παρουσίαση δημογραφικών στοιχείων του δείγματος ανά φύλο.

Δημογραφικά στοιχεία	Αγόρια N (%)	Κορίτσια N (%)
Σχολείο		
Δημόσιο	71 (59.2%)	88 (65.7%)
Ιδιωτικό	4 (3.3%)	23 (17.2%)
Επαγγελματικό	45 (37.5%)	23 (17.2%)
Μορφωτικό επίπεδο πατέρα		
Δεν πήγε σχολείο	1 (0.9%)	0 (0.0%)
Δημοτικό	8 (7.0%)	3 (2.3%)
Γυμνάσιο	20 (17.4%)	15 (11.6%)
Λύκειο	54 (47.0%)	46 (35.7%)
Πανεπιστήμιο	32 (27.8%)	65 (50.4%)
Μορφωτικό επίπεδο μητέρας		
Δεν πήγε σχολείο	1 (0.9%)	0 (0.0%)
Δημοτικό	3 (2.6%)	3 (2.3%)
Γυμνάσιο	12 (10.4%)	9 (6.9%)
Λύκειο	52 (45.2%)	54 (41.2%)
Πανεπιστήμιο	47 (40.9%)	65 (49.6%)
Εργασιακή κατάσταση πατέρα		
Εργαζόμενος	107 (89.2%)	125 (93.3%)
Άνεργος	5 (4.2%)	2 (1.5%)

Εργασιακή κατάσταση		
μητέρας	74 (61.7%)	102 (76.1%)
Εργαζόμενη	38 (31.7%)	30 (22.4%)
Άνεργη		
Περιοχή διαμονής		
Πόλη	96 (80.7%)	125 (94.0%)
Χωριό	23 (19.3%)	8 (6.0%)
Αριθμός φίλων στο Facebook		
0-250	28 (26.9%)	26 (24.5%)
251-500	23 (22.1%)	24 (22.6%)
501-750	18 (17.3%)	15 (14.2%)
751-1000	18 (17.3%)	10 (9.4%)
1001-1500	7 (6.7%)	14 (13.2%)
1501-2000	2 (1.9%)	6 (5.7%)
>2000	1 (1.0%)	7 (6.6%)
>3000	7 (6.7%)	1 (0.9%)
Χρήση μέσων κοινωνικής δικτύωσης		
Facebook	104 (87.4%)	96 (71.6%)
Instagram	109 (90.8%)	127 (94.8%)
Twitter	22 (18.3%)	20 (14.9%)
Snapchat	24 (20.0%)	77 (57.5%)
Viber	57 (47.5%)	66 (49.3%)
WhatsApp	36 (30.0%)	22 (16.4%)
Skype	31 (25.8%)	26 (19.4%)

3.2 Έλεγχος αξιοπιστίας των ερευνητικών εργαλείων

Πριν προχωρήσουμε στην εξέταση των υποθέσεων της παρούσας μελέτης, υπολογίσαμε το δείκτη εσωτερικής συνέπειας για κάθε μια από τις κλίμακες της έρευνας. Κρίνεται σημαντική η επιβεβαίωση της καλής αξιοπιστίας των ερευνητικών εργαλείων, πριν την ανάλυση και εξαγωγή συμπερασμάτων της έρευνας. Για τον υπολογισμό των δεικτών αξιοπιστίας χρησιμοποιήθηκε ο δείκτης Cronbach's alpha, ο οποίος θεωρείται αποδεκτός για τιμές $\alpha > .65$. Οι δείκτες εσωτερικής συνέπειας των ερωτηματολογίων παρουσιάζονται στον Πίνακα 3.

Πίνακας 3. Παρουσίαση δεικτών αξιοπιστίας για τις κλίμακες της έρευνας.

Κλίμακα	Αριθμός ερωτήσεων	Δείκτης Cronbach's alpha
Κυβερνοεκφοβισμός	8 ερωτήσεις	.853
Κυβερνοθυματοποίηση	8 ερωτήσεις	.837
Εκφοβισμός μέσω Facebook	20 ερωτήσεις	.940
Ψυχοπαθητικά χαρακτηριστικά	50 ερωτήσεις	.884

Πολυεπίπεδη κοινωνική υποστήριξη	12 ερωτήσεις	.849
----------------------------------	--------------	------

3.3 Συσχετίσεις μεταξύ βασικών μεταβλητών

Ακολούθως, υπολογίστηκαν οι συσχετίσεις μεταξύ των βασικών μεταβλητών της έρευνας. Φάνηκε ότι, ο κυβερνοεκφοβισμός είχε στατιστικά σημαντική αρνητική σχέση μικρής ισχύος με την κοινωνική υποστήριξη από φίλους ($r = -.127, p = .045$). Δηλαδή, όσο περισσότερη κοινωνική υποστήριξη λάμβαναν από φίλους, τόσο λιγότερο εμπλέκονταν σε κυβερνοεκφοβισμό. Ανάλογη συσχέτιση υπήρχε και με την κοινωνική υποστήριξη από την οικογένεια ($r = -.243, p = .000$) και τους σημαντικούς άλλους ($r = -.147, p = .021$).

Επίσης, φάνηκε ότι ο κυβερνοεκφοβισμός είχε στατιστικά σημαντική θετική σχέση μέτριας ισχύος με τη συμπεριφορική διάσταση της ψυχοπάθειας ($r = .329, p = .000$). Αυτό δείχνει πως έφηβοι με ψυχοπαθητικά χαρακτηριστικά της συμπεριφορικής διάστασης εμπλέκονταν περισσότερο σε κυβερνοεκφοβισμό από νέους χωρίς αυτά τα χαρακτηριστικά. Ανάλογη συσχέτιση υπήρχε και με τις άλλες δύο διαστάσεις της ψυχοπάθειας, τόσο της συναισθηματικής ($r = .222, p = .001$) όσο και της διαπροσωπικής ($r = .465, p = .000$).

Ακόμη, ο κυβερνοεκφοβισμός είχε στατιστικά σημαντική θετική σχέση ισχυρής ισχύος με τον εκφοβισμό μέσω Facebook ($r = .542, p = .000$). Δηλαδή, όσοι έφηβοι εμπλέκονταν σε κυβερνοεκφοβισμό είχαν περισσότερες πιθανότητες να εμπλακούν σε εκφοβισμό μέσω Facebook.

Φάνηκε πως ο εκφοβισμός μέσω Facebook είχε στατιστικά σημαντική αρνητική σχέση μέτριας ισχύος με την κοινωνική υποστήριξη από την οικογένεια ($r = -.242, p = .000$). Δηλαδή, όσο περισσότερη κοινωνική υποστήριξη λάμβαναν τα άτομα από την

οικογένεια, τόσο λιγότερο εμπλέκονταν σε εκφοβισμό μέσω Facebook. Οι συσχετίσεις ανάμεσα στον εκφοβισμό μέσω Facebook και την κοινωνική υποστήριξη από φίλους και σημαντικούς άλλους δεν ήταν στατιστικά σημαντικές.

Τέλος, ο εκφοβισμός μέσω Facebook είχε στατιστικά σημαντική θετική σχέση μέτριας ισχύος και με τις τρεις διαστάσεις της ψυχοπάθειας, τη συμπεριφορική ($r = .314, p = .000$), τη συναισθηματική ($r = .361, p = .000$) και τη διαπροσωπική ($r = .392, p = .000$). Αυτό σημαίνει πως έφηβοι με ψυχοπαθητικά χαρακτηριστικά εμπλέκονταν περισσότερο σε εκφοβισμό μέσω Facebook, σε σχέση με τους συνομηλίκους τους χωρίς αυτά τα χαρακτηριστικά.

Οι συσχετίσεις μεταξύ των βασικών μεταβλητών παρουσιάζονται στον Πίνακα 4.

Πίνακας 4. Παρουσίαση συσχετίσεων μεταξύ των βασικών μεταβλητών της έρευνας.

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
1.Κυβερνοεκφοβισμός	1	.542***	-.127*	-.243***	-.147*	.329***	.222**	.465***
2.Εκφοβισμός μέσω Facebook		1	-.097	-.242***	-.093	.314***	.361***	.392***
3.Υποστήριξη από φίλους			1	.432***	.624***	-.029	-.061	-.112
4.Υποστήριξη από οικογένεια				1	.392***	-.191**	-.154*	-.194**
5.Υποστήριξη από σημαντικό άλλο					1	-.059	-.034	-.059
6. Συμπεριφορικά ψυχοπαθητικά χαρακτηριστικά						1	.387***	.447***
7. Συναισθηματικά ψυχοπαθητικά χαρακτηριστικά							1	.395***
8. Διαπροσωπικά ψυχοπαθητικά χαρακτηριστικά								1

Note: * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

3.4 Έλεγχος προβλεπτικών μοντέλων του κυβερνοεκφοβισμού και του εκφοβισμού μέσω Facebook.

Για τον έλεγχο των υποθέσεων της έρευνας, εξετάστηκε αρχικά ο βαθμός στον οποίο τα ψυχοπαθητικά χαρακτηριστικά μπορούσαν να προβλέψουν τον κυβερνοεκφοβισμό και τον εκφοβισμό μέσω Facebook. Διενεργήθηκαν αναλύσεις απλής γραμμικής παλινδρόμησης για τον έλεγχο των προβλεπτικών μοντέλων. Αρχικά ελέγχθηκε το προβλεπτικό μοντέλο για τον κυβερνοεκφοβισμό, με ανεξάρτητες μεταβλητές τις 3 διαστάσεις της ψυχοπάθειας (συμπεριφορική, συναισθηματική και διαπροσωπική) και εξαρτημένη μεταβλητή τον κυβερνοεκφοβισμό. Φάνηκε ότι τα ψυχοπαθητικά χαρακτηριστικά μπορούσαν να εξηγήσουν το 20.8% της συνολικής διασποράς του κυβερνοεκφοβισμού ($R^2 = .208$) και το προβλεπτικό μοντέλο ήταν στατιστικά σημαντικό, με $F(3, 200) = 17.536$, $p = .000$. Κατά τον έλεγχο των επιμέρους συνεισφορών της κάθε ανεξάρτητης μεταβλητής στο μοντέλο, φάνηκε ότι η συμπεριφορική ψυχοπάθεια αποτελούσε στατιστικά σημαντικό προβλεπτικό παράγοντα του κυβερνοεκφοβισμού, με $t = 2.185$, $p = .030$. Συγκεκριμένα, φάνηκε ότι για αύξηση μιας τυπικής μονάδας στη συμπεριφορική ψυχοπάθεια, ο κυβερνοεκφοβισμός αυξάνεται κατά 0.158 μονάδες. Στατιστικά σημαντικό προβλεπτικό παράγοντα του κυβερνοεκφοβισμού φάνηκε να αποτελεί και η διαπροσωπική ψυχοπάθεια με $t = 4.951$, $p = .000$. Δηλαδή, για αύξηση μιας τυπικής μονάδας στη διαπροσωπική ψυχοπάθεια, ο κυβερνοεκφοβισμός αυξάνεται κατά 0.360 μονάδες. Η συναισθηματική διάσταση της ψυχοπάθειας δεν αποτελούσε στατιστικά σημαντικό προβλεπτικό παράγοντα του κυβερνοεκφοβισμού.

Στη συνέχεια ελέγχθηκε το προβλεπτικό μοντέλο για τον εκφοβισμό μέσω Facebook, με ανεξάρτητες μεταβλητές τις τρεις διαστάσεις της ψυχοπάθειας (συμπεριφορική, συναισθηματική και διαπροσωπική) και εξαρτημένη μεταβλητή τον εκφοβισμό μέσω Facebook. Φάνηκε ότι τα ψυχοπαθητικά χαρακτηριστικά μπορούσαν να εξηγήσουν το 22.2% της συνολικής διασποράς του εκφοβισμού μέσω Facebook ($R^2 = .222$) και

το προβλεπτικό μοντέλο ήταν στατιστικά σημαντικό, με $F(3, 194) = 18.415, p = .000$. Κατά τον έλεγχο των επιμέρους συνεισφορών της κάθε ανεξάρτητης μεταβλητής στο μοντέλο, φάνηκε ότι η συναισθηματική ψυχοπάθεια αποτελούσε στατιστικά σημαντικό προβλεπτικό παράγοντα του εκφοβισμού μέσω Facebook, με $t = 2.481, p = .014$. Συγκεκριμένα, φάνηκε ότι για αύξηση μιας τυπικής μονάδας στη συναισθηματική ψυχοπάθεια, ο εκφοβισμός μέσω Facebook αυξάνεται κατά 0.177 μονάδες. Ανάλογα, η διαπροσωπική ψυχοπάθεια αποτελούσε στατιστικά σημαντικό προβλεπτικό παράγοντα του εκφοβισμού μέσω Facebook, με $t = 3.837, p = .000$. Δηλαδή, για αύξηση μιας τυπικής μονάδας στη διαπροσωπική ψυχοπάθεια, ο εκφοβισμός μέσω Facebook αυξάνεται κατά 0.282 μονάδες. Η συμπεριφορική ψυχοπάθεια δεν αποτελούσε στατιστικά σημαντικό προβλεπτικό παράγοντα του εκφοβισμού μέσω Facebook.

3.5 Εξέταση του προστατευτικού ρόλου της κοινωνικής υποστήριξης.

Ακολούθως, έγιναν αναλύσεις ρύθμισης για εξέταση του πιθανώς προστατευτικού ρόλου των επιπέδων κοινωνικής υποστήριξης στην ανάπτυξη συμπεριφορών κυβερνοεκφοβισμού και εκφοβισμού μέσω Facebook, λαμβάνοντας υπόψη και τις επιδράσεις των ψυχοπαθητικών χαρακτηριστικών και ελέγχοντας για τις επιδράσεις του φύλου και της ηλικίας. Η πρώτη ανάλυση ρύθμισης αφορούσε τον έλεγχο του προστατευτικού ρόλου της κοινωνικής υποστήριξης από τους φίλους στην επίδραση που είχε η συναισθηματική ψυχοπάθεια στον εκφοβισμό μέσω Facebook. Φάνηκε ότι η αλληλεπίδραση μεταξύ ρυθμιστικής και ανεξάρτητης μεταβλητής ήταν στατιστικά σημαντική, με $F(1, 209) = 11.32, p = .001$. Δηλαδή, η κοινωνική υποστήριξη από φίλους αποτελούσε προστατευτικό παράγοντα κατά της ανάπτυξης εκφοβισμού μέσω Facebook λόγω της επίδρασης της συναισθηματικής ψυχοπάθειας. Συγκεκριμένα, φάνηκε ότι για χαμηλά επίπεδα κοινωνικής υποστήριξης από φίλους, η

συναισθηματική ψυχοπάθεια αύξανε το ρίσκο για εμπλοκή σε εκφοβισμό μέσω Facebook κατά 0.566 μονάδες ($t= 5.88, p= .000$). Για μεσαία επίπεδα κοινωνικής υποστήριξης από φίλους, η συναισθηματική ψυχοπάθεια αύξανε το ρίσκο για εμπλοκή σε εκφοβισμό μέσω Facebook κατά 0.358 μονάδες ($t= 5.97, p= .000$), ενώ στην περίπτωση που κάποιος λάμβανε ψηλά επίπεδα υποστήριξης από τους φίλους του, τότε το ρίσκο για εμπλοκή σε εκφοβισμό μέσω Facebook λόγω συναισθηματικών ψυχοπαθητικών χαρακτηριστικών ήταν ακόμη μικρότερο της τάξης του 16,7% ($t= 2.33, p= .021$).

Η δεύτερη ανάλυση ρύθμισης αφορούσε τον έλεγχο του προστατευτικού ρόλου της κοινωνικής υποστήριξης από την οικογένεια στην επίδραση που είχε η συναισθηματική ψυχοπάθεια στον εκφοβισμό μέσω Facebook. Φάνηκε ότι η αλληλεπίδραση μεταξύ ρυθμιστικής και ανεξάρτητης μεταβλητής ήταν στατιστικά σημαντική, με $F(1, 206) = 8.14, p= .005$. Δηλαδή, η κοινωνική υποστήριξη από την οικογένεια αποτελούσε προστατευτικό παράγοντα κατά της ανάπτυξης εκφοβισμού μέσω Facebook λόγω της επίδρασης της συναισθηματικής ψυχοπάθειας.

Συγκεκριμένα, φάνηκε ότι για χαμηλά επίπεδα κοινωνικής υποστήριξης από την οικογένεια, η συναισθηματική ψυχοπάθεια αύξανε το ρίσκο για εμπλοκή σε εκφοβισμό μέσω Facebook κατά 0.414 μονάδες ($t= 5.64, p= .000$). Για μεσαία επίπεδα κοινωνικής υποστήριξης από την οικογένεια, η συναισθηματική ψυχοπάθεια αύξανε το ρίσκο για εμπλοκή σε εκφοβισμό μέσω Facebook κατά 0.276 μονάδες ($t= 4.66, p= .000$). Ενώ, αν κάποιος λάμβανε υψηλά επίπεδα κοινωνικής υποστήριξης από την οικογένειά του, τότε το ρίσκο για εμπλοκή σε εκφοβισμό μέσω Facebook λόγω συναισθηματικών ψυχοπαθητικών χαρακτηριστικών ήταν ακόμα μικρότερο της τάξης του 15,3% ($t= 2.02, p= .045$).

Η τρίτη ανάλυση ρύθμισης αφορούσε τον έλεγχο του προστατευτικού ρόλου της κοινωνικής υποστήριξης από σημαντικούς άλλους στην επίδραση που είχε η συναισθηματική ψυχοπάθεια στον εκφοβισμό μέσω Facebook. Φάνηκε ότι η αλληλεπίδραση αυτή δεν ήταν στατιστικά σημαντική. Δηλαδή, η κοινωνική υποστήριξη από σημαντικούς άλλους δεν αποτελούσε προστατευτικό παράγοντα κατά της ανάπτυξης εκφοβισμού μέσω Facebook λόγω της επίδρασης της συναισθηματικής ψυχοπάθειας.

Η επόμενη ανάλυση αφορούσε τον έλεγχο του προστατευτικού ρόλου της κοινωνικής υποστήριξης από σημαντικούς άλλους στην επίδραση που είχε η διαπροσωπική ψυχοπάθεια στον εκφοβισμό μέσω Facebook και έδειξε επίσης ότι η αλληλεπίδραση μεταξύ ρυθμιστικής και ανεξάρτητης μεταβλητής δεν ήταν στατιστικά σημαντική. Δηλαδή, η κοινωνική υποστήριξη από σημαντικούς άλλους δεν αποτελούσε προστατευτικό παράγοντα κατά της ανάπτυξης του εκφοβισμού μέσω Facebook λόγω της επίδρασης της διαπροσωπικής ψυχοπάθειας.

Η πέμπτη ανάλυση ρύθμισης αφορούσε τον έλεγχο της κοινωνικής υποστήριξης από την οικογένεια σαν προστατευτικό παράγοντα κατά της ανάπτυξης εκφοβισμού μέσω Facebook λόγω της επίδρασης της διαπροσωπικής ψυχοπάθειας. Φάνηκε ότι η αλληλεπίδραση μεταξύ των μεταβλητών ήταν στατιστικά σημαντική, με $F(1, 216) = 22.86, p = .000$. Δηλαδή, η κοινωνική υποστήριξη από την οικογένεια είχε προστατευτικό ρόλο στην επίδραση που είχε η διαπροσωπική ψυχοπάθεια στον εκφοβισμό μέσω Facebook. Πιο συγκεκριμένα, για χαμηλά επίπεδα κοινωνικής υποστήριξης από την οικογένεια, η διαπροσωπική ψυχοπάθεια αύξανε το ρίσκο για εμπλοκή σε εκφοβισμό μέσω Facebook κατά 0.450 μονάδες ($t = 7.56, p = .000$). Για μεσαία επίπεδα κοινωνικής υποστήριξης από την οικογένεια, η διαπροσωπική ψυχοπάθεια αύξανε το ρίσκο για εμπλοκή σε εκφοβισμό κατά 0.249 μονάδες ($t = 5.02,$

$p= .000$). Ενώ στην περίπτωση που κάποιος λάμβανε υψηλά επίπεδα κοινωνικής υποστήριξης από την οικογένειά του, τότε το ρίσκο για εμπλοκή σε εκφοβισμό μέσω Facebook λόγω διαπροσωπικών ψυχοπαθητικών χαρακτηριστικών ήταν ακόμα μικρότερο σε ποσοστό 7.3% ($t= 1.11$, $p= .270$).

Η έκτη ανάλυση αφορούσε τον έλεγχο του προστατευτικού ρόλου της κοινωνικής υποστήριξης από τους φίλους στην επίδραση που είχε η διαπροσωπική ψυχοπάθεια στον εκφοβισμό μέσω Facebook. Φάνηκε ότι η αλληλεπίδραση μεταξύ ρυθμιστικής και ανεξάρτητης μεταβλητής ήταν στατιστικά σημαντική, με $F(1, 219)= 18.62$, $p= .000$. Συγκεκριμένα, φάνηκε ότι για χαμηλά επίπεδα κοινωνικής υποστήριξης από φίλους, η διαπροσωπική ψυχοπάθεια αύξανε το ρίσκο για εμπλοκή σε εκφοβισμό μέσω Facebook κατά .490 μονάδες ($t= 7.57$, $p= .000$). Για μεσαία επίπεδα κοινωνικής υποστήριξης από φίλους, η διαπροσωπική ψυχοπάθεια αύξανε το ρίσκο για εμπλοκή σε εκφοβισμό μέσω Facebook κατά 0.292 μονάδες ($t= 6.07$, $p= .000$). Ενώ στην περίπτωση που κάποιος λάμβανε υψηλά επίπεδα κοινωνικής υποστήριξης από τους φίλους του, τότε το ρίσκο για εμπλοκή σε εκφοβισμό μέσω Facebook, λόγω διαπροσωπικών ψυχοπαθητικών χαρακτηριστικών ήταν ακόμα μικρότερο της τάξης του 11.6% ($t= 1.78$, $p= .076$).

Η ακόλουθη ανάλυση αφορούσε τον έλεγχο του προστατευτικού ρόλου της κοινωνικής υποστήριξης από τους φίλους στην επίδραση που είχε η διαπροσωπική ψυχοπάθεια στον κυβερνοεκφοβισμό. Φάνηκε ότι η αλληλεπίδραση μεταξύ ρυθμιστικής και ανεξάρτητης μεταβλητής ήταν στατιστικά σημαντική με $F(1, 226)= 21.68$, $p= .000$. Δηλαδή, η κοινωνική υποστήριξη από φίλους αποτελούσε προστατευτικό παράγοντα κατά της ανάπτυξης κυβερνοεκφοβισμού λόγω της επίδρασης της διαπροσωπικής ψυχοπάθειας. Ειδικά, φάνηκε ότι για χαμηλά επίπεδα κοινωνικής υποστήριξης από φίλους, η διαπροσωπική ψυχοπάθεια αύξανε το ρίσκο

για εμπλοκή σε κυβερνοεκφοβισμό κατά 0.498 μονάδες ($t= 8.95, p= .000$). Για μεσαία επίπεδα κοινωνικής υποστήριξης από φίλους, η διαπροσωπική ψυχοπάθεια αύξανε το ρίσκο για εμπλοκή σε κυβερνοεκφοβισμό κατά 0.315 μονάδες ($t= 7.54, p= .000$). Τέλος, αν κάποιος λάμβανε υψηλά επίπεδα κοινωνικής υποστήριξης από τους φίλους του, τότε το ρίσκο για εμπλοκή σε κυβερνοεκφοβισμό ήταν ακόμα μικρότερο της τάξης του 15,1% ($t= 2.68, p= .008$).

Η όγδοη ανάλυση αφορούσε τον έλεγχο του προστατευτικού ρόλου της κοινωνικής υποστήριξης από την οικογένεια στην επίδραση που είχε η διαπροσωπική ψυχοπάθεια στον κυβερνοεκφοβισμό. Φάνηκε πως η αλληλεπίδραση μεταξύ των μεταβλητών ήταν στατιστικά σημαντική με $F(1, 223)= 16.54, p= .000$. Επομένως, η κοινωνική υποστήριξη από την οικογένεια αποτελούσε προστατευτικό παράγοντα κατά της ανάπτυξης κυβερνοεκφοβισμού λόγω της επίδρασης της διαπροσωπικής ψυχοπάθειας. Συγκεκριμένα, φάνηκε πως για χαμηλά επίπεδα κοινωνικής υποστήριξης από την οικογένεια, η διαπροσωπική ψυχοπάθεια αύξανε το ρίσκο για εμπλοκή σε κυβερνοεκφοβισμό κατά 0.424 μονάδες ($t= 8.26, p= .000$). Για μεσαία επίπεδα κοινωνικής υποστήριξης από την οικογένεια, η διαπροσωπική ψυχοπάθεια αύξανε το ρίσκο για εμπλοκή σε κυβερνοεκφοβισμό κατά 0.278 μονάδες ($t= 6.41, p= .000$), ενώ για υψηλά επίπεδα κοινωνικής υποστήριξης από την οικογένεια το ρίσκο για εμπλοκή σε κυβερνοεκφοβισμό λόγω διαπροσωπικών ψυχοπαθητικών χαρακτηριστικών ήταν ακόμα μικρότερο σε ποσοστό 15,2% ($t= 2.65, p= .009$).

Η επόμενη ανάλυση αφορούσε τον έλεγχο του προστατευτικού ρόλου της κοινωνικής υποστήριξης από τους σημαντικούς άλλους στην επίδραση που είχε η διαπροσωπική διάσταση στον κυβερνοεκφοβισμό. Η αλληλεπίδραση μεταξύ ρυθμιστικής και ανεξάρτητης μεταβλητής ήταν στατιστικά σημαντική με $F(1, 222)= 4.45, p= .036$. Δηλαδή, η κοινωνική υποστήριξη από τους σημαντικούς άλλους αποτελούσε

προστατευτικό παράγοντα κατά της ανάπτυξης κυβερνοεκφοβισμού, λόγω της επίδρασης της διαπροσωπικής ψυχοπάθειας. Πιο ειδικά, για χαμηλά επίπεδα κοινωνικής υποστήριξης από σημαντικούς άλλους η διαπροσωπική ψυχοπάθεια αύξανε το ρίσκο για εμπλοκή σε κυβερνοεκφοβισμό κατά 0,375 μονάδες ($t= 6.50$, $p=.000$). Για μεσαία επίπεδα κοινωνικής υποστήριξης, η διαπροσωπική ψυχοπάθεια αύξανε το ρίσκο για εμπλοκή σε κυβερνοεκφοβισμό κατά 0,295 μονάδες ($t= 7.15$, $p=.000$). Τέλος, εάν κάποιος λάμβανε υψηλά επίπεδα κοινωνικής υποστήριξης από σημαντικούς άλλους, το ρίσκο για εμπλοκή σε κυβερνοεκφοβισμό ήταν ακόμα μικρότερο της τάξης του 21,5% ($t= 3.96$, $p=.000$).

Οι επόμενες τρεις αναλύσεις αφορούσαν τον έλεγχο του προστατευτικού ρόλου της κοινωνικής υποστήριξης στην επίδραση που είχε η συμπεριφορική ψυχοπάθεια στον εκφοβισμό. Η αλληλεπίδραση μεταξύ των μεταβλητών δεν ήταν στατιστικά σημαντική. Με αυτό τον τρόπο φάνηκε πως η κοινωνική υποστήριξη είτε προέρχεται από φίλους, είτε από την οικογένεια, είτε από σημαντικούς άλλους δεν μπορούσε να αποτελέσει προστατευτικό παράγοντα κατά της ανάπτυξης του κυβερνοεκφοβισμού, λόγω της συμπεριφορικής ψυχοπάθειας.

Κεφάλαιο 4: Συζήτηση και ερμηνεία των αποτελεσμάτων

Σκοπός της παρούσας έρευνας ήταν η διερεύνηση των ψυχοπαθητικών χαρακτηριστικών και της προσλαμβανόμενης κοινωνικής υποστήριξης ως παράγοντας κινδύνου και προστατευτικός παράγοντας αντίστοιχα στην εμπλοκή εφήβων στον κυβερνοεκφοβισμό και τον εκφοβισμό μέσω Facebook. Πιο αναλυτικά εξετάστηκαν και οι τρεις διαστάσεις της ψυχοπάθειας σαν προβλεπτικός παράγοντας καθώς και η προστασία που προσφέρουν τα διαφορετικά επίπεδα της κοινωνικής υποστήριξης στην εκδήλωση του φαινομένου λόγω της επίδρασης της κάθε διάστασης της ψυχοπάθειας. Τα ευρήματα συνεισφέρουν στη βιβλιογραφία, μιας και τα δεδομένα σε αυτό το πεδίο είναι περιορισμένα στον ελλαδικό χώρο.

Όσον αφορά στην πρώτη μας υπόθεση, βρέθηκε πως ο κυβερνοεκφοβισμός είχε στατιστικά σημαντική συσχέτιση με τον εκφοβισμό μέσω Facebook (Chen et al., 2016). Αυτά τα αποτελέσματα φανερώνουν πως όσοι έφηβοι εμπλέκονταν σε κυβερνοεκφοβισμό είχαν περισσότερες πιθανότητες να εμπλακούν σε εκφοβισμό μέσω Facebook. Οι νέοι έχουν αλλάξει τον τρόπο που επικοινωνούν μεταξύ τους και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης έχουν εδραιωθεί στην καθημερινότητά τους, με αποτέλεσμα την αύξηση των περιστατικών κυβερνοεκφοβισμού σε αυτά τα περιβάλλοντα (Hinduja & Patchin, 2014). Υπάρχουν μελέτες που δείχνουν πως αυτό το φαινόμενο φαίνεται να λαμβάνει χώρα πιο συχνά στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Kwan & Skoric, 2013; Smith et al., 2008). Αυτά τα περιβάλλοντα δίνουν τη δυνατότητα στους θύτες να αποκλείσουν άτομα από ομάδες ή συζητήσεις, να προσβάλλουν με λεκτικά, φωνητικά ή εικονικά μηνύματα, να δημοσιεύσουν υβριστικά σχόλια ή φωτογραφίες και άλλα ποικίλα μέσα για να εκφραστούν.

Αναφορικά με τη δεύτερη υπόθεση, αρχικά φάνηκε πως οι τρεις διαστάσεις της ψυχοπάθειας σχετίζονται σημαντικά με τον κυβερνοεκφοβισμό και τον εκφοβισμό μέσω Facebook. Αυτά τα αποτελέσματα συμφωνούν με προηγούμενες έρευνες (Charalampous et al., 2020; Fanti et al., 2012; Orue & Andershed, 2015). Στην εν λόγω μελέτη ελέγχθηκε περαιτέρω το προβλεπτικό μοντέλο και για κάθε διάσταση της ψυχοπάθειας. Πιο συγκεκριμένα για τον κυβερνοεκφοβισμό, χαρακτηριστικά της συμπεριφορικής και διαπροσωπικής διάστασης μπορούσαν να προβλέψουν την εμπλοκή σε αυτόν (Lopez-Larraraga & Orue, 2019). Ενώ για τον εκφοβισμό μέσω Facebook, η συναισθηματική και η διαπροσωπική διάσταση ήταν στατιστικά σημαντικοί προβλεπτικοί παράγοντες (Fanti et al., 2012), σε αντίθεση με τη συμπεριφορική διάσταση που δεν ήταν. Φάνηκε, δηλαδή, πως η διαπροσωπική διάσταση ήταν στατιστικά σημαντικός προβλεπτικός παράγοντας και στις δύο περιπτώσεις, γεγονός που επιβεβαιώνει την υπόθεσή μας και συμφωνεί με προηγούμενες έρευνες (Antoniadou et al., 2016; Orue & Andershed, 2015). Οι νέοι που έχουν χαρακτηριστικά της διαπροσωπικής διάστασης της ψυχοπάθειας (όπως μεγαλομανία, ναρκισσισμός, χειριστικότητα, ψέματα, ανέντιμη γοητεία) γίνονται θύτες στο διαδίκτυο για να αποκτήσουν ένα κοινωνικό στάτους και δύναμη (Baldasare et al., 2012; Kokkinos et al., 2016), που μπορεί να μην έχουν στην πραγματική ζωή τους και να αισθάνονται κοινωνικά ευάλωτοι (Gibb & Devereux, 2014). Το διαδίκτυο δίνει την ευκαιρία σε αυτούς τους εφήβους να αποκτήσουν την αξία και την αναγνώριση που αναζητούν. Είναι σημαντικό να σημειώσουμε πως ο ναρκισσισμός κορυφώνεται στην εφηβεία και φαίνεται να μειώνεται με την πάροδο της (Foster, Campbell, & Twenge, 2003). Είναι αναγκαίο να αναπτυχθούν προγράμματα πρόληψης για αυτή τη σημαντική αναπτυξιακή περίοδο των εφήβων.

Από την άλλη πλευρά, φάνηκε πως η συναισθηματική διάσταση της ψυχοπάθειας (όπως απάθεια, έλλειψη ενοχών, σκληρότητα) ήταν προβλεπτικός παράγοντας μόνο για τον εκφοβισμό μέσω Facebook. Ωστόσο σε άλλες έρευνες τα σκληρά και απαθή χαρακτηριστικά είναι παράγοντας κινδύνου για την εμπλοκή των εφήβων γενικά στον κυβερνοεκφοβισμό (Fanti et al., 2012; Orue & Calvete, 2016). Φαίνεται πως τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, όπως το Facebook, είναι ένα διαφορετικό πλαίσιο, όπου ο κυβερνοεκφοβισμός λαμβάνει χώρα πιο συχνά (Kwan & Skoric, 2013; Smith et al., 2008). Μια πιθανή εξήγηση μπορεί να είναι πως οι έφηβοι έχουν μεταφέρει τις κοινωνικές τους σχέσεις σε αυτά τα δίκτυα, τα οποία είναι ιδιαίτερα δημοφιλή και ενώ παρέχουν κοινωνική ανάπτυξη, μπορούν να συνδεθούν με συμπεριφορές όπως απόρριψη ή περιστατικά κυβερνοεκφοβισμού.

Όσον αφορά στην τρίτη υπόθεση, τα ευρήματά μας επιβεβαιώνουν εν μέρει εκείνα της βιβλιογραφίας. Καταρχάς, η κοινωνική υποστήριξη και από τις τρεις πηγές (οικογένεια, φίλοι, σημαντικοί άλλοι) είχε στατιστικά σημαντική αρνητική σχέση με τον κυβερνοεκφοβισμό, δηλαδή προστάτευε τους εφήβους από εμπλοκή σε αυτόν (Chen et al., 2016). Όταν ελέγχθηκε στη συνέχεια ο προστατευτικός ρόλος των επιπέδων της κοινωνικής υποστήριξης κατά της ανάπτυξης του κυβερνοεκφοβισμού λόγω της επίδρασης των διαφορετικών διαστάσεων της ψυχοπάθειας, φάνηκε πως η κοινωνική υποστήριξη από την οικογένεια, τους φίλους και τους σημαντικούς άλλους προστάτευε τους μαθητές μόνο στην περίπτωση της επίδρασης της διαπροσωπικής διάστασης. Όταν κάποιος λάμβανε υψηλά επίπεδα κοινωνικής υποστήριξης μειωνόταν το ρίσκο για εμπλοκή σε τέτοια περιστατικά και πιο ισχυρό φάνηκε το κοινωνικό δίκτυο των φίλων. Φαίνεται πως οι φίλοι μπορούν να παίξουν πολύ σημαντικό ρόλο στην εμπλοκή σε τέτοια περιστατικά και αποτελούν πηγές οικειότητας και υποστήριξης στην περίοδο της μέσης εφηβείας (Wilkinson, 2004).

Στην περίπτωση εμπλοκής στον κυβερνοεκφοβισμό λόγω της συμπεριφορικής διάστασης, η κοινωνική υποστήριξη είτε προέρχεται από φίλους, είτε από την οικογένεια, είτε από σημαντικούς άλλους, δεν αποτελούσε προστατευτικό παράγοντα. Φαίνεται πως ένα υποστηρικτικό κοινωνικό δίκτυο δεν ήταν αρκετό για να αποτρέψει τους εφήβους να γίνουν θύτες, όταν η παρορμητικότητα και η ανευθυνότητα επιδρούσαν στην εμπλοκή τους σε τέτοια περιστατικά. Σύμφωνα με έρευνες, έφηβοι που έχουν βιώσει απόρριψη από τους γονείς τους και έλλειψη επικοινωνίας είναι πιο πιθανό να γίνουν θύτες για να κερδίσουν την προσοχή, την αναγνώριση, την αποδοχή και την αγάπη που τους λείπει από την οικογένειά τους (Dilmac & Aydoğan, 2010). Μια πιθανή εξήγηση είναι πως τα άτομα με αυτά τα χαρακτηριστικά δυσκολεύονται στις κοινωνικές τους σχέσεις. Ίσως έτσι καταδεικνύεται μια σημαντική κατηγορία θυτών, όπου πρέπει να επιστήσουμε την προσοχή μας για να δημιουργηθούν κατάλληλα προγράμματα πρόληψης και παρέμβασης.

Όσον αφορά στον εκφοβισμό μέσω Facebook είχε στατιστικά σημαντική αρνητική σχέση με την κοινωνική υποστήριξη μόνο από την οικογένεια, δηλαδή οι έφηβοι όσο περισσότερη κοινωνική υποστήριξη λάμβαναν από την οικογένεια τόσο λιγότερο εμπλέκονταν σε εκφοβισμό μέσω Facebook (Fanti et al., 2012). Ακολουθώντας, στις αναλύσεις του προστατευτικού ρόλου των επιπέδων της κοινωνικής υποστήριξης κατά της ανάπτυξης του εκφοβισμού μέσω Facebook λόγω της επίδρασης των διαφορετικών διαστάσεων της ψυχοπάθειας, φάνηκε πως η κοινωνική υποστήριξη από την οικογένεια αλλά και τους φίλους μπορούσε να προστατέψει τους εφήβους στην εμπλοκή τους σε τέτοια περιστατικά λόγω της επίδρασης της διαπροσωπικής και συναισθηματικής διάστασης της ψυχοπάθειας (Smokowski et al., 2014). Και πιο συγκεκριμένα τα υψηλά επίπεδα κοινωνικής υποστήριξης και από τις δύο πηγές ήταν ισχυρός προστατευτικός παράγοντας και στις δύο περιπτώσεις.

Αντιθέτως, η κοινωνική υποστήριξη από τους σημαντικούς άλλους δεν αποτελούσε προστατευτικό παράγοντα κατά της ανάπτυξης του εκφοβισμού μέσω Facebook, ανεξάρτητα από την επίδραση της συναισθηματικής ή της διαπροσωπικής διάστασης. Σημαντικοί άλλοι στη ζωή ενός εφήβου μπορεί να είναι οι δάσκαλοί του, οι καθηγητές του και γενικά ένα υποστηρικτικό σχολικό κλίμα. Έρευνες δείχνουν πως στην περίοδο της εφηβείας, οι σχέσεις αυτές δεν είναι τόσο δυνατές και υπάρχουν μαρτυρίες παιδιών που ομολογούν πως δε νιώθουν ασφάλεια να απευθυνθούν σε κάποιον εκπαιδευτικό για βοήθεια σε περίπτωση εμπλοκής σε παρόμοια περιστατικά (Hinduja & Patchin, 2014; Smokowski et al., 2014). Αυτό μας δείχνει πως σαν εκπαιδευτικοί πρέπει να αλλάξουμε τον τρόπο που προσεγγίζουμε τους μαθητές σε αυτές τις ηλικίες. Τα σχολεία μπορούν να παρέχουν ένα κατάλληλο πλαίσιο για την εφαρμογή προγραμμάτων στην περίπτωση του κυβερνοεκφοβισμού (Diamanduros, Downs, & Jenkins, 2008). Η παρουσία ενός σχολικού συμβούλου μέσα στον χώρο του σχολείου, όπου θα είναι διαθέσιμος για τα παιδιά, κρίνεται αναγκαία. Ένας σχολικός σύμβουλος θα μπορούσε να ενημερώνει σε πρώτο επίπεδο τους μαθητές για τον κυβερνοεκφοβισμό, να οργανώνει προγράμματα πρόληψης και παρέμβασης τόσο για τους θύτες όσο και για τα θύματα, να εμπλέκει τους γονείς περισσότερο και να τους καθοδηγεί στη σημαντική αυτή αναπτυξιακή περίοδο των παιδιών τους και τέλος να στηρίζει τους εκπαιδευτικούς στο απαιτητικό έργο τους.

Κεφάλαιο 5: Συμπεράσματα

Η σημαντικότητα της έρευνας είναι μεγάλη καθώς διερευνά την επίδραση των διαφορετικών διαστάσεων της ψυχοπάθειας στην εμπλοκή στον κυβερνοεκφοβισμό και στον εκφοβισμό στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και ταυτόχρονα τον προστατευτικό ρόλο της κοινωνικής υποστήριξης λόγω της επίδρασης αυτών των διαστάσεων. Ο αριθμός παρόμοιων μελετών είναι περιορισμένος στον ελλαδικό πληθυσμό (Antoniadou & Kokkinos, 2015) και όπως φάνηκε και από την έρευνα το Facebook, ως μέσο κοινωνικής δικτύωσης, είναι δημοφιλές και ταυτόχρονα ένα ιδιαίτερο περιβάλλον στο οποίο εκδηλώνεται το φαινόμενο του κυβερνοεκφοβισμού.

Επιπλέον, τα αποτελέσματα της έρευνας σκιαγράφησαν το ψυχολογικό προφίλ των θυτών και προστατευτικούς παράγοντες για την εμπλοκή τους στον κυβερνοεκφοβισμό και τον εκφοβισμό μέσω Facebook, δεδομένα πάνω στα οποία μπορούμε να στηριχτούμε σε μια προσπάθεια πρόληψης και παρέμβασης. Αυτός είναι και ο κύριος λόγος μελέτης του φαινομένου (Beckman, Hagquist, & Hellström, 2013). Σκιαγραφώντας το προφίλ των θυτών, μπορούμε να εστιάσουμε στους εφήβους που κινδυνεύουν να εμπλακούν σε τέτοια περιστατικά και να πραγματοποιηθούν προγράμματα πρόληψης από νωρίς στο σχολείο. Επιπρόσθετα, η ενημέρωση και η εκπαίδευση των γονέων, των παιδιών αλλά και των εκπαιδευτικών κρίνεται αναγκαία, ώστε οι μαθητές να λαμβάνουν υψηλά επίπεδα κοινωνικής υποστήριξης, αφού φάνηκε να διαδραματίζουν σημαντικό προστατευτικό ρόλο κατά της ανάπτυξης του κυβερνοεκφοβισμού. Τέλος, τα ευρήματα ανέδειξαν τον εκφοβισμό στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, όπως το Facebook, μια ευρέως διαδεδομένη εφαρμογή από τους εφήβους. Πάνω σε αυτό θα μπορούσε να στηριχτεί η δημιουργία ενός μοντέλου ανίχνευσης εκφοβισμού σε τέτοια περιβάλλοντα για την πρόληψη του εκφοβισμού σε αυτά (Lee, Hu, Chen, Tarn, & Cheng, 2018).

Όπως κάθε έρευνα, έτσι και η δική μας είχε κάποιους περιορισμούς στην προσπάθεια γενίκευσης των αποτελεσμάτων. Καταρχάς, στη διερεύνηση παραγόντων κινδύνου και προστατευτικών παραγόντων για την εμπλοκή στον κυβερνοεκφοβισμό, διερευνήθηκαν μόνο τα ψυχοπαθητικά χαρακτηριστικά και η κοινωνική υποστήριξη αντίστοιχα. Έτσι, σε επόμενες μελέτες μπορούν να συμπεριληφθούν και άλλοι προσωπικοί και περιβαλλοντικοί παράγοντες για την καλύτερη κατανόηση του φαινομένου. Ακόμη, ο αριθμός των συμμετεχόντων ήταν περιορισμένος.

Μελλοντικές έρευνες θα μπορούσαν να αναπαράγουν τα αποτελέσματα της μελέτης σε ένα πιο ευρύ και ετερογενές δείγμα. Επιπλέον, τα δεδομένα συλλέχθηκαν με τη χρήση ερωτηματολογίων αυτοαναφοράς, τα οποία ενέχουν ένα μεγαλύτερο ρίσκο λόγω της υποκειμενικότητας των απαντήσεων. Σε επόμενες έρευνες θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν περισσότερες πηγές για τη συλλογή δεδομένων. Τέλος, για τη διερεύνηση του εκφοβισμού στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης χρησιμοποιήθηκε ένα ερωτηματολόγιο για το Facebook. Ωστόσο, οι προτιμήσεις των εφήβων για το δημοφιλέστερο μέσο κοινωνικής δικτύωσης συνεχώς αλλάζουν, έτσι θα μπορούσε να κατασκευαστεί κάποιο εργαλείο που να αφορά στη χρήση γενικά των μέσων κοινωνικής δικτύωσης.

Συμπερασματικά, η έρευνα αυτή συνεισφέρει στη βιβλιογραφία αφού ανέδειξε τον σπουδαίο ρόλο στη διερεύνηση των διαφορετικών διαστάσεων της ψυχοπάθειας στην εμπλοκή στον κυβερνοεκφοβισμό και τον εκφοβισμό στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, καθώς και τον ρόλο της κοινωνικής υποστήριξης κατά την ανάπτυξη τέτοιων συμπεριφορών. Τα ευρήματα μπορούν να βοηθήσουν στη δημιουργία ενός αποτελεσματικού προγράμματος πρόληψης και παρέμβασης, που θα εφαρμόζεται στα ελληνικά σχολεία, κάτι που απουσιάζει από τα αναλυτικά προγράμματα σπουδών της εκπαίδευσης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αντωνιάδου, Ν., & Κόκκινος, Κ. Μ. (2013). Κυβερνο-εκφοβισμός και κυβερνο-θυματοποίηση σε παιδιά και εφήβους: Συχνότητα εμφάνισης και παράγοντες επικινδυνότητας. *Προσχολική και σχολική εκπαίδευση, 1*, 138-169.
- Μπαμπάλης, Θ. (2011). *Η ζωή στη σχολική τάξη*. Αθήνα: Διάδραση.
- Ποντισίδης, Γ. & Μπελλάλη, Θ. (2015). Η Έννοια της Κοινωνικής Υποστήριξης και η Επίδρασή της στη Διαχείριση των Χρόνιων Νόσων. *Ελληνικό Περιοδικό της Νοσηλευτικής επιστήμης, 8*(4), 6-16.
- Andershed, H., Kerr, M., Stattin, H., & Levander, S. (2002). Psychopathic Traits in Non-referred Youths: A New Assessment Tool. In E. Blaauw, & L. Sheridan (Eds.), *Psychopaths: Current International Perspectives* (pp. 131-158). The Hague: Elsevier.
- Antoniadou, N., & Kokkinos, C. M. (2015). A review of research on cyber-bullying in Greece. *International Journal of Adolescence and Youth, 20*(2), 185–201.
- Antoniadou, N., Kokkinos, C. M., & Markos, A. (2016). Possible common correlates between bullying and cyber-bullying among adolescents. *Psicología Educativa, 22*, 27-38. doi: 10.1016/j.pse.2016.01.003
- Baldasare, A., Bauman, S., Goldman, L., & Robie, A. (2012). Cyberbullying? Voices of college students. *Cutting-edge Technologies in Higher Education, 5*, 127-155.
- Bandura, A. (1986). *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Barlett, C. P., & Gentile, D. A. (2012). Attacking others online: The formation of cyberbullying in late adolescence. *Psychology of Popular Media Culture, 1*, 123-135. doi:10.1037/a0028113

- Bauman, S. (2007). *Cyberbullying: A Virtual Threat*. Paper to be presented at the National Coalition Against Bullying National Conference, Melbourne, Australia. Ανακτημένο στις 13-2-2020 από τον διαδικτυακό τόπο:
https://www.researchgate.net/profile/Sheri_Bauman/publication/265937264_Cyberbullying_a_Virtual_Menace/links/553e25b10cf2522f1835efc3/Cyberbullying-a-Virtual-Menace.pdf
- Bauman, S. (2015). Types of Cyberbullying. In S. Bauman (Ed.), *Cyberbullying: What counselors need to know* (pp. 53-58). Alexandria: American Counseling Association. Ανακτημένο στις 3-2-2020 από τον διαδικτυακό τόπο:
<https://doi.org/10.1002/9781119221685.ch4>
- Beckman, L., Hagquist, C., & Hellström, L. (2013). Discrepant gender patterns for cyberbullying and traditional bullying – an analysis of Swedish adolescent data. *Computers in Human Behavior*, 29, 1896– 1903.
- Belsey, B. (2005). *Cyberbullying: An emerging threat to the “always on” generation*. Ανακτημένο στις 8-3-2020 από τον διαδικτυακό τόπο:
<http://www.billbelsey.com/?cat=13>
- Beran, T., & Li, Q. (2007). The relationship between cyberbullying and school bullying. *Journal of Student Wellbeing*, 1, 15–33.
- Blair, R. J. J. (2013). The neurobiology of psychopathic traits in youths. *Nature Reviews Neuroscience*, 14(11), 786–799. doi:10.1038/nrn3577
- Bruwer, B., Emsley, R., Kidd, M., Lochner, C., & Seedat, S. (2008). Psychometric properties of the Multidimensional Scale of Perceived Social Support in youth. *Comprehensive Psychiatry*, 49(2), 195-201.
doi:10.1016/j.comppsy.2007.09.002

- Calvete, E., Orue, I., Estévez, A., Villardón, L., & Padilla, P. (2010). Cyberbullying in adolescents: Modalities and aggressors' profile. *Computers in Human Behavior, 26*(5), 1128–1135. Ανακτημένο στις 16-4-2020 από τον διαδικτυακό τόπο: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2010.03.017>
- Campbell, M. A. (2005). Cyber bullying: An old problem in a new guise? *Australian Journal of Guidance and Counselling, 75*(1), 68-76.
- Canty-Mitchell, J., & Zimet, G. (2000). Psychometric Properties of the Multidimensional Scale of Perceived Social Support in Urban Adolescents. *American Journal of Community Psychology, 28*(3), pp. 391-400.
- Charalampous, K., Demertiou, Tricha, L., C., Ioannou M., Georgiou, S., Nikiforou, M., & Stavriniades, P. (2018). The effect of parental style on bullying and cyber bullying behaviors and the mediating role of peer attachment relationships: A longitudinal study. *Journal of Adolescence, 64*, 109-123.
- Charalampous, K., Ioannou, M., Georgiou, S., & Stavriniades, P. (2020). Cyberbullying, psychopathic traits, moral disengagement, and school climate: The role of self-reported psychopathic levels and gender. *Educational Psychology*. Ανακτημένο στις 25-5-2020 από τον διαδικτυακό τόπο: <https://doi.org/10.1080/01443410.2020.1742874>
- Cleckley, H. (1976). *The mask of sanity* (5th ed.). St. Louis, MO: Mosby.
- Chen, L., Ho, S. S., & Lwin, M. O. (2016). A meta-analysis of factors predicting cyberbullying perpetration and victimization: From the social cognitive and media effects approach. *New Media & Society, 19*(8), 1194–1213. Ανακτημένο στις 24-1-2020 από τον διαδικτυακό τόπο: <https://doi.org/10.1177/1461444816634037>

- Copeland, W. E., Wolke, D., Angold, A., & Costello, E.J. (2013). Adult psychiatric outcomes of bullying and being bullied by peers in childhood and adolescence. *JAMA Psychiatry, 70*, 419–426.
doi:10.1001/jamapsychiatry.2013.504
- Diamanduros, T., Downs, E., & Jenkins, S. J. (2008). The role of school psychologists in the assessment, prevention, and intervention of cyberbullying. *Psychology in the Schools, 45*, 693–704. doi: org/10.1002/pits.20335
- Dilmac, B., & Aydoğ̃an, D. (2010). Parental Attitudes as a Predictor of Cyber Bullying among Primary School Children. *International Journal of Psychological and Brain Sciences, 2*, 227-231.
- Dodge, K. A. (1991). The structure and function of reactive and proactive aggression. In D. J. Pepler, & K. H. Rubin (Eds.), *The development and treatment of childhood aggression* (pp. 201–218). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Dooley, J. J., Pyszalski, J., & Cross, D. (2009). Cyberbullying versus face-to-face bullying: A theoretical and conceptual review. *Zeitschrift für Psychologie/Journal of Psychology, 217*, 182–188.
- Fan, C., Chu, X., Zhang M., & Zhou, Z. (2016). Are Narcissists More Likely to Be Involved in Cyberbullying? Examining the Mediating Role of Self-Esteem. *Journal of Interpersonal Violence*. Διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο: <https://doi.org/10.1177/0886260516666531>.
- Fanti, K. A., Colins, O. F., Andershed, H., & Sikki, M. (2017). Stability and change in callous-unemotional traits: Longitudinal associations with potential individual and contextual risk and protective factors. *American Journal of Orthopsychiatry, 87*(1), 62–75. doi:10.1037/ort0000143

- Fanti, K. A., Demetriou, A. G., & Hawa, V. V. (2012). A longitudinal study of cyberbullying: Examining risk and protective factors. *European Journal of Developmental Psychology, 9*, 168–181. doi:10.1080/17405629.2011.643169
- Fanti, K. A., Frick, P. J., & Georgiou, S. (2008). Linking callous-unemotional traits to instrumental and non-instrumental forms of aggression. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment, 31*, 285-298.
doi:10.1007/s10862-008-9111-3
- Farrington, D. P. (2005). Childhood origins of antisocial behavior. *Clinical Psychology & Psychotherapy, 12*(3), 177–190. doi:10.1002/cpp.448
- Festl, R., & Quandt, T. (2014). Cyberbullying at schools: A longitudinal research project. *Diskurs Kindheits- und Jugendforschung, 9*, 109–114.
- Floros, G., Paradeisioti, A., Hadjimarcou, M., Mappouras, G. D., Kalakouta, O., Avagianou, P., & Siomos, K. (2013). Cyberbullying in Cyprus – associated parenting styles and psychopathology. *Studies in Health Technologies and Informatics, 191*, 85–90.
- Foster, J. D., Campbell, W. K., & Twenge, J. M. (2003). Individual differences in narcissism: Inflated self-views across the lifespan and around the world. *Journal of Research in Personality, 37*, 469–486. doi:10.1016/S0092-6566(03)00026-6
- Frey, C.U. & Röthlisberger, C. (1994). Social Support in Healthy Adolescents. *Journal of Youth Adolescence, 25*(1), 17-31. Ανακτημένο στις 4-4-2020 από τον διαδικτυακό τόπο: <https://doi.org/10.1007/BF01537378>
- Frick, P. J. (2006). Developmental pathways to conduct disorder. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America, 15*(2), 311–331.

- Frick, P. J. (2009). Extending the construct of psychopathy to youth: Implications for understanding, diagnosing, and treating antisocial children and adolescents. *The Canadian Journal of Psychiatry, 54*(12), 803–812.
doi:10.1177/070674370905401203
- Frick, P. J., & Dickens, C. (2006). Current Perspectives on Conduct Disorder. *Current Psychiatry Reports, 8*, 59–72. Grading, P., Strohmeier, D., & Spiel, C. (2010). Definition and Measurement of Cyberbullying. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace, 4*(2). Διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο: <https://cyberpsychology.eu/article/view/4235/3280>.
- Gibb, Z. G., & Devereux, P. G. (2014). Who does that anyway? Predictors and personality correlates of cyberbullying in college. *Computers in Human Behavior, 38*, 8–16.
- Grading, P., Strohmeier, D., & Spiel, C. (2010). Definition and Measurement of Cyberbullying. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace, 4*(2). Ανακτημένο στις 8-3-1988 από τον διαδικτυακό τόπο: <https://cyberpsychology.eu/article/view/4235>
- Graham, S., Bellmore, A., & Juvonen, J. (2003). Peer victimization in middle school: When self- and peer views diverge. *Journal of Applied School Psychology, 19*, 117-138.
- Hare R. D. (1993). *Without Conscience: The Disturbing World of the Psychopaths Among Us*. New York: The Guilford Press Inc.
- Hase, C. N., Goldberg, S. B., Smith, D., Stuck, A., & Campaign, J. (2015). Impacts of traditional bullying and cyberbullying on the mental health of middle school and high school students. *Psychology in the Schools, 52*(6), 607–617.
doi:10.1002/pits.21841

- Hawkins, D., Pepler, D., & Craig, W. (2001). Naturalistic observations of peer interventions in bullying. *Social Development, 10*, 512–527.
- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2008). Cyberbullying: An exploratory analysis of factors related to offending and victimization. *Deviant Behavior, 29*, 129–156.
- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2009). *Bullying beyond the schoolyard: Preventing and responding to cyberbullying*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Hinduja, S., & Patchin, J.W. (2010). Bullying, cyberbullying, and suicide. *Archives of Suicide Research, 14*, 206-221. doi:10.1080/13811118.2010.494133
- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2014). *Cyberbullying: Identification, prevention, & response*. Cyberbullying Research Center. Ανακτημένο στις 8-1-2020 από τον διαδικτυακό τόπο: <https://cyberbullying.org/Cyberbullying-Identification-Prevention-Response.pdf>.
- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2017). Overview of cyber bullying. Ανακτημένο στις 10-11-2018 from https://www.stopbullying.gov/sites/default/files/2017-09/white_house_conference_materials.pdf
- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2019). *2019 Cyberbullying data*. Ανακτημένο στις 3-9-2020 από τον διαδικτυακό τόπο: <https://cyberbullying.org/2019-cyberbullying-data>.
- Holt, M. K., & Espelage, D. L. (2007). Perceived social support among bullies, victims, and bully–victims. *Journal of Youth and Adolescence, 36*, 984–994.
- Hong, J., & Espelage, D. L. (2012). A review of research on bullying and peer victimization in School: An ecological system analysis. *Aggression and Violent Behavior, 17*(4), 311–322.

- Hunt, C., Peters, L., & Rapee, R. M. (2012). Development of a Measure of the Experience of Being Bullied in Youth. *Psychological Assessment, 24*(1), 156-165.
- Ikiz F. E. & Cakar-Savi F. (2010). Perceived social support and self-esteem in adolescence. *Social and Behavioral Sciences, 5*, 2338-2342.
- Khoury-Kassabri, M. (2009). The relationship between staff maltreatment of students and students' violent behavior. *Child Abuse & Neglect, 33*, 914–923.
- Kokkinos, C. M., Baltzidis, E., & Xynogala, D. (2016). Prevalence and personality correlates of Facebook bullying among university undergraduates. *Computers in Human Behavior, 55*(Part B), 840-850. doi: 10.1016/j.chb.2015.10.017
- Kokkinos, C. M., Charalambous, K., & Davazoglou, A. (2010). Primary school teacher interpersonal behavior through the lens of students' Eysenckian personality traits. *Social Psychology of Education, 13*(3), 331–349.
doi:10.1007/s11218-009-9111-5
- Kowalski, R. M., Giumetti, G. W., Schroeder, A. N., & Lattanner, M. R. (2014). Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychological Bulletin, 140*, 1073-1137.
doi:10.1037/a0035618
- Kowalski, R., & Limber, S. (2007). Electronic bullying among middle school students. *Journal of Adolescent Health, 41*, 22–30.
- Kowalski, R.M., Limber, S.E., & Agatston, P.W. (2008). *Cyberbullying: Bullying in the digital age*. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Kwan, G. C. E., & Skoric, M. M. (2013). Facebook bullying: An extension of battles in school. *Computers in Human Behavior, 29*, 16–25.
<http://dx.doi.org/10.1016/j.chb.2012.07.014>

- Lee, C., & Shin, N. (2017). Prevalence of cyberbullying and predictors of cyberbullying perpetration among Korean adolescents. *Computers in Human Behavior, 68*, 352–358. doi:10.1016/j.chb.2016.11.04
- Lee, P.J., Hu, Y.H., Chen, K., Tarn, J. M., & Cheng, L.E. (2018). Cyberbullying Detection on Social Network Services. *PACIS 2018 Proceedings* (p.61). Japan. Ανακτημένο στις 12-5-2021 από τον διαδικτυακό τόπο: <https://aisel.aisnet.org/pacis2018/61>
- Li, Q. (2006). Cyberbullying in schools: A research on gender differences. *School Psychology International, 27*(2), 157-170.
- Li, Q. (2007). New bottle but old wine: A research of *cyberbullying* in schools. *Computers in Human Behavior, 23*, 1777–1791.
- Lin, N. (1986). Conceptualizing social support. In N. Lin, A. Dean, & W. M. Ensel (Eds.), *Social support, life events, and depression* (pp. 17-30). Orlando, Fl: Academic.
- López-Larrañaga, M., & Orue, I. (2019). Interaction of psychopathic traits in the prediction of cyberbullying behavior. *Revista de Psicopatología y Psicología Clínica, 24*(1), 1-8.
- Malecki, CK. & Demaray, M.K. (2002). Measuring perceived social support: Development of the Child and Adolescent Social Support Scale (CASSS). *Psychology in the Schools, 39*, 1-18.
- Mishna, F., Cook, C., Gadalla, T., Daciuk, J., & Solomon, S. (2010). Cyber bullying behaviours among middle and high school students. *The American Journal of Orthopsychiatry, 80*(3), 362–374.

- Mishna, F., Khoury-Kassabri, M., Gadalla, T., & Daciuk, J. (2012). Risk factors for involvement in cyber bullying: Victims bullies and bully–victims. *Children and Youth Services Review, 34*, 63–70.
- Mitchell, K. J., Ybarra, M., & Finkelhor, D. (2007). The relative importance of online victimization in understanding depression, delinquency and substance use. *Child Maltreatment, 12*, 314–324.
- Nocentini, A., Calmaestra, J., Schultze-Krumbholz, A., Scheithauer, H., Ortega, R., & Menesini, E. (2010). Cyberbullying: labels, behaviours and definition in three European Countries. *Australian Journal of Guidance and Counselling, 20*, 129–142.
- O’Keeffe, G. S., Clarke-Pearson, K., & Council on Communications and Media (2011). The impact of social media on children, adolescents, and families. *Pediatrics, 127*, 800–804.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Malden, MA: Blackwell.
- Orue, I., & Andershed, H. (2015). The Youth Psychopathic Traits Inventory-Short Version in Spanish adolescents–Factor structure, reliability, and relation with aggression, bullying, and cyber bullying. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment, 37*, 563-575. doi:10.1007/s10862-015-9489-7
- Orue, I., & Calvete, E. (2016). Psychopathic traits and moral disengagement interact to predict bullying and cyberbullying among adolescents. *Journal of Interpersonal Violence, 43*(11), 2313-2332. doi: 10.1177/0886260516660302
- Patchin, J. W., & Hinduja, S. (2006). Bullies move beyond the schoolyard: A preliminary look at cyberbullying. *Youth Violence and Juvenile Justice, 4*, 148-169. doi:10.1177/1541204006286288

- Patchin, J. W., & Hinduja, S. (2010). Cyberbullying and self-esteem. *Journal of school health, 80(12)*, 614–621. doi:10.1111/j.1746-1561.2010.00548.x
- Pellegrini, A. D. (1998). Bullies and victims in school: A review and call for research. *Journal of Applied Developmental Psychology, 19*, 165–176.
- Raskauskas, J., & Stoltz, A. D. (2007). Involvement in traditional and electronic bullying among adolescents. *Developmental Psychology, 43(3)*, 564–575.
- Salekin, R. T., & Lynam, D. R. (2010). *Handbook of child and adolescent psychopathy*. New York, NY: Guilford Press.
- Saylor, C. F., & Leach, J. (2009). Perceived Bullying and Social Support in Students Accessing Special Inclusion Programming. *Journal of Developmental and Physical Disabilities, 21(1)*, 69–80.
- Schrock, A., & Boyd, D. (2008). Online Threats to Youth: Solicitation, Harassment, and Problematic Content Literature Review by the Research Advisory Board of the Internet Safety Technical Task Force. Ανακτημένο στις 30-1-2020 από τον διαδικτυακό τόπο:
<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download;jsessionid=CC8C77752F5041CA169FEF5ABE850DF3?doi=10.1.1.546.3659&rep=rep1&type=pdf>.
- Sengupta, A., & Chaudhuri, A. (2011). Are social networking sites a source of online harassment for teens? Evidence from survey data. *Children and Youth Services Review, 33*, 284–290.
- Ševčíková, A., Macháčková, H., Wright, M., Dědková, L., & Černá, A. (2015). Social Support Seeking in Relation to Parental Attachment and Peer Relationships Among Victims of Cyberbullying. *Journal of Psychologists and Counsellors in Schools, 25(2)*, 170-182. doi:10.1017/jgc.2015.1

- Shumaker, S. A., & Brownell, A. (1984). Toward a Theory of Social Support: Closing Conceptual Gaps. *Journal of Social Issues, 40*(4), 11–36. doi:10.1111/j.1540-4560.1984.tb01105.x
- Slonje, R., & Smith, P. K. (2008). Cyberbullying: another main type of bullying? *Scandinavian Journal of Psychology, 49*(2), 147–154.
- Smith, P. K. (2012) Cyberbullying: Challenges and opportunities for a research program—A response to Olweus (2012). *European Journal of Developmental Psychology, 9*(5), 553-558. doi: 10.1080/17405629.2012.689821
- Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S., & Tippett, N. (2008). Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 49*, 376-385.
- Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., & Tippett, N. (2006). *An investigation into cyber-bullying, its forms, awareness and impact, and the relationship between age and gender in cyberbullying*. Goldsmiths College. University of London: A Report to the Anti-Bullying Alliance by Unit for School and Family Studies.
- Smokowski, P. R., Evans, C. B. R., & Cotter, K. L. (2014). The differential impacts of episodic, chronic, and cumulative physical bullying and cyberbullying: The effects of victimization on the school experiences, social support, and mental health of rural adolescents. *Violence and Victims, 29*, 1029–1046. doi:10.1891/0886-6708.VV-D-13-00076
- Solberg, M. E., & Olweus, D. (2003). Prevalence estimation of school bullying with the Olweus Bully/Victim Questionnaire. *Aggressive Behavior, 29*, 239-268.
- Stylianou, I., Charalampous, K., & Stavrinides, P. (2019). Psychopathic traits and adolescents' delinquency: A short-term longitudinal study. *European Journal*

of Developmental Psychology, 16(4), 417–432.

doi:10.1080/17405629.2018.1438887

Tardy, C. H. (1985). Social support measurement. *American Journal of Community Psychology, 13*, 187-202.

Tokunaga, R. S. (2010). Following you home from school: a critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. *Computers in Human Behavior, 26(3)*, 277-287.

Tsang, S. K. M., Hui, E. K. P., & Law, B. C. W. (2012). Bystander position taking in school bullying: The role of positive identity, self-efficacy, and self-determination. *International Journal of Child Health and Human Development, 5*, 103–110. doi: 10.1100/2011/531474

Ubertini M. (2010). *Cyberbullying May Reduce Adolescent's Well-Being: Can Life Satisfaction and Social Support Protect Them?* Hempstead, NY: Hofstra University.

van Baardewijk, Y., Andershed, H., Stegge, H., Nilsson, K. W., Scholte, E., & Vermeiren, R. (2010). Development and tests of short versions of the youth psychopathic traits inventory and the youth psychopathic traits inventory-child version. *European Journal of Psychological Assessment, 26(2)*, 122–128. doi:10.1027/1015-5759/a000017.

Vandebosch, H., & Van Cleemput, K. (2008). Defining Cyberbullying: A Qualitative Research into the Perceptions of Youngsters. *CyberPsychology & Behavior, 11(4)*, 499–503. doi:10.1089/cpb.2007.0042

van Geel, M., Goemans, A., Toprak, F., & Vedder, P. (2017). Which personality traits are related to traditional bullying and cyberbullying? A study with the Big

Five, Dark Triad and sadism. *Personality and Individual Differences*, 106, 231-235.

Wilkinson, R. B. (2004). The role of parental and peer attachment in the psychological health and self-esteem of adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 33, 479–493.

Williams, K. R., & Guerra, N. G. (2007). Prevalence and predictors of internet bullying. *Journal of Adolescence Health*, 41, 14–21.

Ybarra, M., Diener-West, M., & Leaf, P. (2007). Examining the overlap in internet harassment and school bullying: Implications for school intervention. *Journal of Adolescent Health*, 41, 42–50.

Ybarra, M. L., Espelage, D., & Mitchell, K. J. (2007). The co-occurrence of internet harassment and unwanted sexual solicitation victimization and perpetration: Associations with psychosocial indicators. *Journal of Adolescent Health*, 41, 31–41.

Ybarra, M., & Mitchell, K. J. (2004). Online aggressor/targets, aggressors and targets: A comparison of associated youth characteristics. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45, 1308-1316.

Ybarra, M., & Mitchell, K. J. (2007). Prevalence and frequency of internet harassment instigation: Implications for adolescent health. *Journal of Adolescent Health*, 41, 189–195.

Zimet, G. D., Dahlem, N. W., Zimet, S. G., & Farley, G. K. (1988). The Multidimensional Scale for Perceived Social Support. *Journal of Personality Assessment*, 52, 30–41. doi: 10.1207/s15327752jpa5201_2